مەیجەر سۆن

تێبینییەکان

لەبارەی

هۆزەکانی باشووری کوردستانەوە

مە یجەر سۆن

ئەفسەری سیاسی ـ خانەقین

M.E.F.

لە ئینگلیزییەوە

محەمەدئەمین حسێن (مینە)

2023

ناوی کتێب: تێبینیەکان لەبارەی هۆزەکانی باشووری کوردستانەوە

بابەت: مێژوو.

نوسینی: مەیجەر سۆن.

وەرگێڕانی: محەمەدئەمین حسێن (مینە)

نوسینەوە و دیزاین: مینە.

بەرگ: مینە.

چاپی یەکەم/ 2023

پێرست

پێشەکی وەرگێڕ 7

1. باجلان 10

(ب). بنەماڵەی باجلان 12

مێژووی بنەماڵە 13

بنەچەی خێزانیی بنەماڵەی باجلان 15

بنەماڵەی جومور، (باجلانی رەسەن نین) 16

2. بیبانی 18

3. چینگیانی 19

4. داودە 20

بنەماڵەی فرمانڕەوا لەم چرکەساتەدا 22

5. دەلۆ 23

6. دزەیی 25

بنەچەی بنەماڵە 26

7. گاخوار 27

8. گێژ 28

9. هەمەوەند 29

رەچەڵەکی بنەماڵەکە 40

10. ئیسماعیل عوزەیری 41

11. جەباریی 42

ڕەچەڵەکی بنەماڵە 43

12. جاف 44

12أ) خێزانی جاف. 50

بنەچەی بنەماڵەی بەگزادەکانی جاف 51

1. لقی کەیخوسرەو بەگی 51

2. لقی بەهرام بەگی. 52

موڵکەکانی بنەماڵەی بەگزادە. 53

13. کاکەیی، یان قاغانلو 56

14. لەیلانی. 57

15. پالانی 58

بنەماڵەی فرمانڕەوای ئێستا 59

16. قەرەولوس. 60

17. ساڵحی. 62

18. شێخ بزێنی 63

19. شەرەفبەیانی. 65

20. شوان. 67

21. سورەمیری (سورخامیری). 69

22. بنەماڵەی تاڵەبانی و لایەنگرانی. 71

دامەزرێنەری بنەماڵە 74

23. خێزانی تیلیشانی. 77

24. ئۆمەرمل. 79

25. زەنگەنە 80

26. زەند 82
ناوچەی هەورامان/ ئاورامان. 84

پێشەکی وەرگێڕ

لەساڵی 1918دا، واتە لە جەنگی جیهانی یەکەمدا، لەو سەردەمانی کە ناوچەی میسۆپۆتامیا گۆڕانکاریەکی بەرچاوی لە زۆر رووەوە بەسەردا هات و چاوەڕوانی ئەوە دەکرا، کە لاشەی کەنەفتی ئیمپراتۆریای عوسمانی لە دواچرکەی ژیانیدا چاو لێکبنێت. ئیدی میراتیەکەی کە بریتی بوو لەو ناوچانەی ژێر دەستەڵاتی ئەوسای ئیمپراتۆریای ئیسلامی و لەژێر کاریگەری و بۆ پاراستنی تورك وەك میللەتێکی سەردەست؛ خواست و مافی هەموو ئەو نەتەوانەی دی لە ناوچەکەدا پێشێلکرابوو. سەرەڕای ئەوەی کە زووربەیان بە چەشنی میللەتی کورد موسڵمانێکی راستەقینە و بێ زیانیش بوون. ئەوانە و پێداویستی سەردەمیانەی ئەو کاتەش، داوای گۆڕانکاری بەپەلەی لە ناوچەکەدا دەکرد. چونکە بەرژەوەندی و چاوی تەماعی دەوڵەتە زلهێزەکان هەر بەوەوە نەوەستاوە و پەلی زیاتری کوتاوە بۆ دابینکردنی ئایندەیەکی گەشاوەتر و سەرمایەدارانەتر لە رابردویان.

بۆ ئەو مەبەستە و بۆ زیاتر کۆنترۆڵکردنی بارودۆخەکە لەو ناوچانەدا، بەریتانیا وەك هێز و دەستەڵات و توانایەکی بەرچاو لەو رۆژگارەدا، توانی هێزێکی سەربازی پێکبهێنێت، کە تایبەت بێت بە جێبەجێکردنی ئەو ئەرکانەی کە بەرنامەڕێژکرابوو بۆ لەناوبردنی ئیمپراتۆریای عوسمانی و

دابەشکردنی ناوچەکانی ژێر دەستەڵاتی ئەو ئیمپراتۆریایە. هێزەکەش پێکهاتبوو لە سەربازەکانی بەریتانیا و ئوستالیا و زۆرینەی ڕەهای هیندستانی بەریتانی. هەروەها ئیمپراتۆریای بەریتانی نوێنەرایەتی دەکرد.

ئێمە ئەگەر تەماشای بەرگی کتێبەکە بکەین. لەژێر ناوەکەی مەیجەر سۆندا بە زمانی ئینگلیزی .M.E.F نوسراوە، کە واتای درێژکراوەی ئەو سێ پیتە، کە هەریەکەیان یەکەم پیتی وشەیەکە و پێکەوە بریتین لە (Mesopotamian Expeditionary Force) واتە هێزی پیادەی میسۆپۆتامیا.

ئەوەش هێزێکی چەکداری یەکگرتووە کە لە هێزی زەمینی و ئاسمانی و لۆجستیکی پێکهاتووە. هەروەها خاوەنی توانای پرۆژەکردنی هێزێکی شەڕی کەنار دەریای هێرشبەرانەیە و لە هەمان کاتدا خۆی لە شەڕدا دەپارێزێت بەبێ یارمەتی دەرەکی بۆ ماوەی 60 ڕۆژ.

مەیجەر سۆن کە نوسەری ئەم نامیلکەیەیە، لەو کاتەدا وەك ئەفسەری سیاسی لەو هێزەدا کاریکردووە و بۆ بەرژەوەندی بەریتانیا هەوڵێکی زۆری داوە کە هێزی زیاتر و پشتیوانی لە ناوچەکەدا بۆ دەوڵەتەکەی خۆی بسازێنێت. بۆ ئەو مەبەستەش دەستیکردووە بە لێکۆڵینەوە و بەدوادا گەڕان و توێژینەوە لەناو هۆز و خێڵەکانی کوردستانی باشووریی. ئیدی چەندی توانیوە سەرنج و تێبینیەکانی لە رووی توانا و دەستەڵاتی

خێڵەکانەوە تۆمارکردووە. ئەو تێبینیانەش لە رووی قەوارەی هۆزەکە و توانایان لە شەڕدا و بڕی ئەسپەکانیان و ژمارەی پیادە و هەروەها ژمارەی خێزانەکانیان و سنووری ناوچەکانیان و وابەستەییان بە ئایین و جۆری مەزهەبەکانیانەوە؛ لە هەمووشی گرنگتر... دید و بۆچوونیان بەرامبەر بە تورك. بۆیە بۆ هەر خێڵە و بنەچەی بنەماڵەیی بۆ کێشاوە و رابردووی سەرۆکەکانیان، یان خودی خێڵەکە لەگەڵ خێڵ و هۆزەکانی دی و هەروەها بیر و بۆچوونیان بەرامبەر بە تورك لە سەردەمانی کۆن و لەو دەمەشدا. زۆرجاریش بە شادمانییەوە هێمای ئەوەش بۆ هەندێك لە سەرکردەی خێڵەکان دەکات، کە پەیوەندیەکی راستگۆیانەیان لەگەڵ بەریتانیادا هەیە و خۆشحاڵن بەسەرکەوتنی هێزی بەریتانی لە ناوچەکەدا.

مەیجەر سۆن دوای ئەم کارە، ئیدی کرایە راوێژکار لە دەستەڵاتە فەرمانڕەواکەی ئەو کاتەی سلێمانیدا.

مینە

بەریتانیا/ مانچەستەر

1. باجلان

أ. تیره

ب. بنەماڵەی باجلان

بەشەکانی: جومور و قازانلو.

بەشە لاوەکیەکانی جومور بریتیە لە: سەیکاوەند، حاجیلەر، غەریبەوەند، شیرەوەند، چەرکەلاو، مامەوەند، داودەوەند و جەلیل ئاغا.

بەشە لاوەکییەکانی قازانلو بریتین لە: حاجی خەلیل، وەلی ئاغا، عەبدورەحمان ئاغا.

سەرۆکەکانی جومور بریتیە لە: مەجید خان، پەرویز، موبارەك، جیهانبەخش، قادر ئاغا، محەمەد ئەمین ئاغا.

سەرۆکانی قازانلو بریتیە لە: وەلی ئاغا، عەبدورەحمان ئاغا، غەیدان ئاغا، حاجی خەلیل ئاغا.

هێز: نزیکەی 1300 خێزان. مەجید خان، پێش جەنگ نزیکەی 80 ئەسپ و محمد ئەمین ئاغا لەگەڵ وەلی ئاغا نزیکەی 400 پیادەیان هەبووە، لە ئێستادا هۆزەکە پەرش و بڵاوە و هیچ هێزێکی نییە.

شوێن:

(أ) جومور.

بەناو سنووری دەشتی باجلاندا...

لە باکورەوە، چەمی عەباسان.

لە باشوورەوە، رێگای قەسری شیرین ـ کرماشان.

لە رۆژهەڵاتەوە، گردەکانی دەری دیوان و بیشیکان.

لە رۆژئاواوە، رووباری سیروان و گردی ئاغ داغ.

(ب) قازانلو.

هاوسنووره لەگەڵ دەشتی بن کودرەدا

لە باکور و رۆژئاوادا، رووباری سیروان.

لە باشوورەوە، بابا پیلاوی و جەبەل مورواريد

لە رۆژهەڵاتەوە، ئاغ داغ.

لە بەیبوخ لە نێوان موسڵ و زابی بچووکدا، لەژێر دەستەڵاتی عەلی ئاغای قازانلوە.

لەو گوندەی پێی دەوترێت باجلان، نزیك كەركوك، لەژێر دەستەڵاتی عەبدوڕەحمان ئاغادایە.

بۆ تێبینیە گشتیەكان و مێژووییەكان ـ بڕوانە "بنەماڵە"

(ب). بنەماڵەی باجلان

سەرۆكی ئێستا: مستەفا پاشا باجلان، پیاوێكی بەساڵاچوو و خاوەن كەسایەتیەكی توند و بەووره، كە پێش جەنگ هەڵگری هەست و سۆزی ئینگلیزدۆستی بوو، تا ڕادەی قوربانیدانی موڵك و ماڵی خۆی بۆ ئەوەی دوای گرتنی بەغداش قسەی خۆی لەگەڵ ئێمەدا بپارێزێت. پێشتر لە خزمەتی مەدەنی توركیا بووە و لە كاتە جۆراوجۆرەكاندا لە عەزیزیە و بەدرە فەرماندار بووە. زانیارییەكی تەواوی لەبارەی عەرەبەكانی ئەم ناوچانەوە هەیە، هەروەها لەبارەی هۆزەكانی باشووری كوردستانەوە. تا بڕبڕەی پشت كوردە، بە ڕەچەڵەك كرمانجییەكی پاكە، دەسەڵاتێكی گەورەیە لەسەر مێژووی بنەماڵە سەرەكییەكانی كرمانجی. هەمیشە دژە تورك بووە و لە كاتە جیاوازەكاندا دژایەتی توركی كردووە لە یاخیبوون و دەربەدەریدا. ناوبانگێكی ئازایەتی گەورەی هەیە لە هێرشكردندا لە شەڕی خێڵەكیدا. دەبووە ئامرازێكی وزەبەخش و پڕ لە جۆش و خرۆش لە هەر پلانێك بۆ ئۆتۆنۆمی كوردستان. لە بنەماڵەی ئەرستۆكراتی بابان هاوسەرگیری كردووە، كە كۆنترین بنەماڵەی پاكی كرمانجن لە باشووری كوردستان. هاوسەرەكەی ناوی ئەسما خانمە.

مێژووی بنەماڵە

باجلانی رەسەن خەڵکی ناحیەی دیاربەکر بووە، لە یەکێك لە هۆزەکانی کرمانج لە نزیك ئەو شارۆچکەیەوە. دەورووبەری ساڵی 1630 کۆچیکردووە بۆ زەهاو، کە (ئەو کاتە خاکی تورکیا بووە)، لەو جوتیارە نیشتەنییانەی زەوتکردووە کە بە زمانی پەهلەوی دەدوان. سوڵتان مورادی چوارەم. دەستبەرداری زەهاو بوو بە پابەندبوونێك بۆ بەخێوکردنی 2000 ئەسپ لە کاتی پێویستدا و گەڕانەوەی ساڵانەی 300 هەزار پیاستەر/ قرۆش،. ئەم باپیرەیە ناوی عەبدال بەگی باجلان بووە. نازناوی پاشا سەرەتا بە ئەحمەد پاشای باجلان درا، کە لەگەڵ نادر شا لە پا تاق شەڕی کردووە. پاشالیکی زەهاو تا سەردەمی عوسمان پاشای باوکی مستەفا پاشا لە سەرەتای سەدەی نۆیەمدا بەردەوام بوو. بەهۆی لاوازی پاشالیکەکانی بەغدا لە کاتی جەنگەکان و دوای شەڕەکانی لەگەڵ محەممەد عەلی میرزا، کوڕی فەتح عەلی شا، بنەماڵەی باجلان و جوتیارەکانی کە (ئێستا بەناوی باجلان ناودەبرێن) ناچار بوون بەبێ هیچ کۆمەکێك شەڕی محەممەد عەلی میرزا بکەن و زەهاویش چۆڵبکەن. دوای کۆمیسیۆنی ئەرز روم، کە عوسمان پاشا ئەندامی بوو، زەهاو رادەستی ئێران کرا، بنەماڵەی باجلان مانەوەیان وەك رەعیەتێکی تورك هەڵبژارد و کۆچیانکرد بۆ خانیقین، کە تا ئێستاش ئەوێ بارەگایانە. خێڵەکە وەك

ناوی لێنراوە و تا ئێستاش هەیە، کۆمەڵگەیەکە لە جوتیارانی هۆزە جۆراوجۆرەکان کە لە زەهاو نیشتەجێبوون.

قازانلووەکان پاشماوەی هۆزێکی تورکی رۆژهەڵاتن کە سەردەمانێك لە نزیك هەمەدان دەژیان، بنەمای چەندین شوێنی نیشتەجێبوونیان لە نزیك سنوور پێکهێنا، وەك دەرگەزینلووەکانی قەسری شیرین و دانیشتوانی قازانی لە نزیك مەندەلی، کە پێشتر بە قازانلو ناسرابوو، بەبێ ئەوەی هیچ ئاماژەیەك بە باجلان بکات. زەهاو کۆمەڵە دانیشتووانێکی تێدابوو کە بە لەهجەیەکی بێبایەخی پەهلەوی قسەیاندەکرد، کە تا ئێستاش زاراوەی تایبەتی تیرەی جوموری باجلانە، بە پێچەوانەی زمانی بنەماڵەوە، کە کرمانجیەکی پاکە.

ئەندامی پێشەنگی خێزانەکە هێشتا کاریگەرییەکی زۆری لەسەر خێڵەکە هەیە، هەرچەندە لە ڕاستیدا سەرۆکی هۆزەکە نییە. ئاماژەی بەوەش کردووە، لقی جومور لە رووی کاریگەرییەوە زیاتر لێی دوورە، بەڵام قازانلۆکان باشترین کەرەسەیان هەیە، چ پیاوی شەڕکەر و چ جوتیار. هەمووشیان سوننە مەزهەبی شافیعین.

بنەچەی خێزانیی بنەماڵەی باجلان

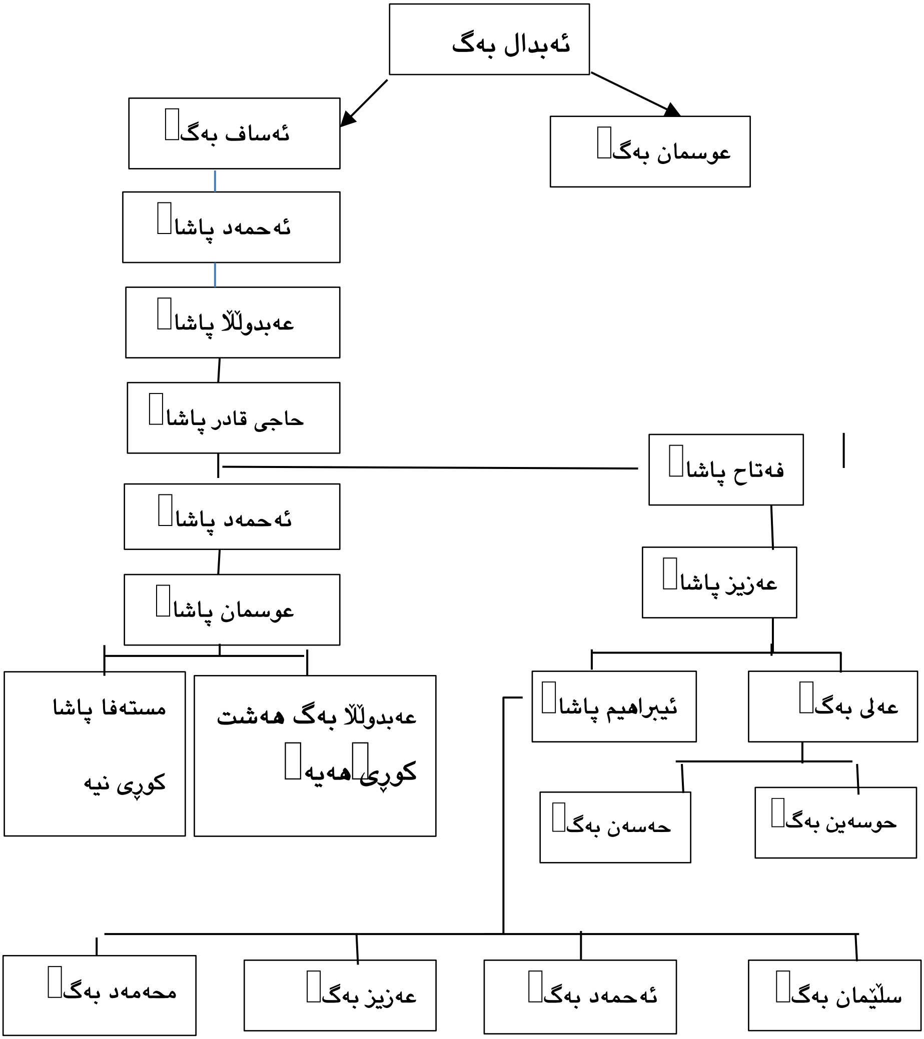

بنەماڵەی جومور، (باجلانی رەسەن نین)

نەوەی یەکەم	نەوەی دووەم	نەوەی سێیەم	نەوەی چوارەم
عەبدولڕەحمان	عەزیز خان	عەلی ئاغا، کوژراوە	
		پاشا، کوژراوە	
		کەریم، دەرمانخوارد کراوە	
		خورشید، کوژراوە	
		کا عەبدوڵڵا، کوژراوە	
		عەلی موراد، کوژراوە	
		پەروێز	
		مەجید، سەرۆکی ئێستایە	
		حەمید، کوژراوە	
	ئەزام خان	فەتاح، کوژراوە	

		عەبدولڕەحمان، کوژراوە	سێ کوڕی مەجید
		قادر ئاغا	
	حەسەن خان	سێ کوڕەکەی	
برای -		ئەمین	
ڕۆستەم -		خورشید	
خان.		حەسەن	
	کاک ئەحمەد	عەبدولڕەحمان	
		قادر	
		هوسەین	
	سولەیمان	کەریم	
		هوسەین	کوژراوە
	ساڵحان	محەمەد شەریف	کوژراوە
		محەمەد ئەمین	
		ڕۆستەم	

2. بیبانی

سەرۆك، كادخودا ئەحمەد، كوڕی مەعروف.

بەشە لاوەكیەكان ــ نییە

سەرۆكە لاوەكیەكان ــ نییە

هێز: ــ 400 ماڵ، 70 ئەسپ.

شوێن: ــ لە دوو گونددا بەناوی بیبانی، دەكەوێتە گردی گوڕگوڕ لە باكوری رۆژئاوای كەركوك.

تێبینی گشتی: ــ هۆزێكی جوتیاری كشتوكاڵین، كە لە كاتی تەنگانەدا پەنا بۆ تیرەی شوان دەبەن.

3. چینگیانی

سەرۆک: ئەحمەد ئاغا.

بەشە لاوەکیەکان، نییە.

سەرۆکە لاوەکیەکان، نییە.

هێز: نزیکەی 300 خێزان، 200 ئەسپ و 300 پیادە.

شوێن:ـ لە زستاندا، لە کەندالّەکانی چیای پیرەمەگرون، باکوری ڕۆژئاوای سلێمانی بە دیوی لای قەلاّچوالاندا.

لە هاویندا، لە مەرگە.

تێبینیە گشتیەکان: هۆزێکی تەواو کۆچەرییە و پیشەی تالاّنچێتیە، تەنیا هەلّدەکوتێتە سەر ئێران. زۆر دژە فارسە. هۆزەکەش شافیعی سوننییە. تورکەکان هەرگیز سەرکەوتوو نەبوون لە باج سەندن و سزادانیان. هۆزێکی زۆر کێوی و دڕندەن.

مێژووی چنگیانیەکان نزیکەی 70 سالّ لەمەوبەر لە سنەوە کۆچیانکردووە. پەیوەندیان بە سمایل عوزێریەوە کردووە.

4. داوده

سەرۆکی بەڕێوەبەر، مەنسور ئاغا.

بەشە لاوەکیەکان. – نییە.

جێگرانی سەرۆك: رەفعەت بەگ، کوڕی ئیسماعیل بەگ و محمد خورشید کوڕی خورشید ئاغا سالّح، کوڕی لوتفی ئاغا.

هێز – 1000 ماڵ، 600 ئەسپی باش، 700 پیادە.

شوێن ـ سنوورەکەی

لە باکورەوە، تاوغ چای.

لە باشوورەوە، رێگای سەرەکی بەغدا – کفری – کەرکوك.

لە رۆژهەڵاتەوە، گل، زەنگەنە، و بەلەگا.

لە رۆژئاواوە، رێگای سەرەکی سەرەوە.

تێبینییە گشتییەکان: هەرچەندە مەنسور ئاغا بەهێزترین سەرکردەی هۆزەکەیە، بەڵام ئەوانی دیکە بە کردەوە سەربەخۆن لێی و هەریەکەیان شوێنکەوتووی تایبەتی خۆیان هەیە. بەڵام شەڕ و پێکدادان رووناداتە،

چونکە هەموویان ئەوەندە هۆشدارن کە بزانن هۆزەکە لاواز دەکات. بەهۆی ئەم سیاسەتەوە ئاوەدان و زۆر بەهێزە، لەم دواییانەدا بەرەنگاری داواکارییەکانی تورکەکان بووەتەوە بۆ ئامادەکردنی سواری لێهاتوو و پێداویستییەکان، هەروەها پەنابەری بە هۆزە لاوازەکان بەخشیوە. داودە وەك زۆربەی هۆزەکانی دیکەی سالْحیە چەندین جار لە دژی حکومەتی عوسمانی یاخی بوون و جارێك ناچار بوون بەسەر سنووری ئێراندا هەڵبێن. لە سنووری خۆیدا، هۆزەکە نیمچە کۆچەرە، سەرقاڵی کشتوکاڵ و ئاژەڵدارین. گەنمی داودە ناودارە.

سەروەت و سامانی هۆزەکە لە ئاژەڵداریدا وایان لێدەکات بچنە ناو بەخێوکردنی وڵاخی بەرزە و لە کاتی شەڕکردندا بەزۆری بەسەر وڵاخەوە دەبن. ناوبانگێکی باشیان هەیە لە راستگۆیی و پابەندبوون بە مەرجەکانەوە. ئایینیان شافیعی سوننییە و زاراوەی کرمانجیی باشووریان هەیە. مەنسور ئاغا خۆی پیاوێکی زۆر دەوڵەمەندە، هەمیشە دۆستایەتییەکی نزیکی لەگەڵ بنەماڵەی تاڵەبان هەیە.

مێژووەکەیان: هیچی لەبارەیەوە نەزانراوە.

بنەماڵەی فرمانڕەوا لەم چرکەساتەدا

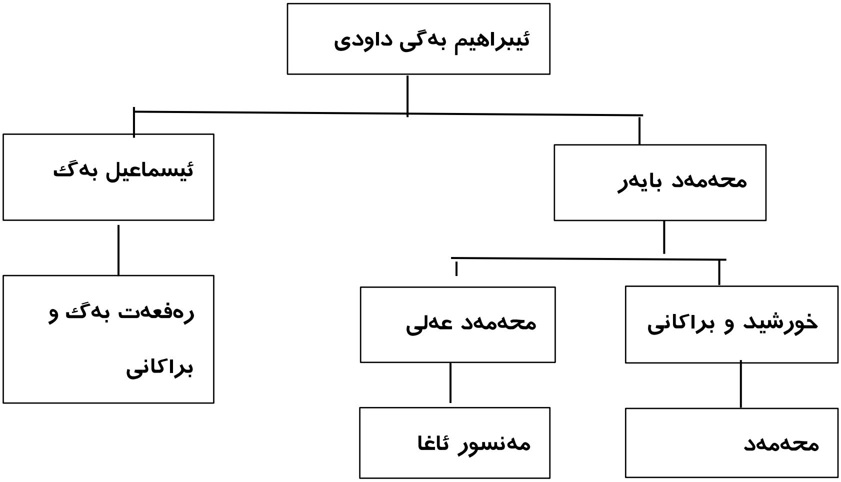

5. دەلۆ

سەرۆکی نێرینەی نیە.

بەشە لاوەکییەکان: جەمرێزی، پەنجئەنگوشتی، گاچی، تەرکەوەند، کاهرێزی و سەلیم وەیسی.

سەرۆکەکان: مەحمود بەگ، خورشید بەگ و حەسەن بەگ، کە شوێنکەوتووانیان لە گاچی و کەهرێزی و تەرکەوەندی وەرگیراوە.

عزیز بەگ، وەیسی بەگ، حسن و ئیبراهیم خان، شوێنکەوتوانی لە جمریزی، پەنجئەنگوشتی و سەلیم وەیسی.

هێز: نزیکەی 600 ماڵ، 250 ئەسپی باش، 250 چەکداری پیادە.

شوێنی:

(أ) سنوورەکانی عەزیز بەگ، وەسی بەگ و حەسەن.
باکور و رۆژئاوا: چەمی قوچەچاپان
باشوور: جەبەل خوشك.

ڕۆژهەڵات: سنووری نادیارە.

(ب) ئیبراهیم خان لەگەڵ حەیدەرەکەل، دوو گوند لە سەرقەڵا.

(ت) بەشی خانەقین بریتیە لەم گوندانەی لای خوارەوە:

کانی بیز بە سەرکردایەتی مەحمود بەگ.

پەڵکانە، بە سەرکردایەتی محمد فەقێ ئیسماعیل.

کانی ماسی، بە سەرکردایەتی مەجید بەگ.

ناودامان، بە سەرکردایەتی کەریم بەگ.

میستە، بەسەرکردایەتی حەسەن بەگ.

تەپە سەوز، بە سەرکردایەتی خورشید بەگ.

تێبینیە گشتیەکان: ئەم هۆزە هۆزێکی جەنگاوەرە، بە تەواوی سونییە، هەرچەندە لە ئێستادا بە ناو دانیشتوون، بەڵام لە هەڵکوتانە بەردەوامەکاندا ڕێگا بۆ غەریزە نێچیروانەکانیان دەدۆزنەوە. مەحمود بەگ هەمیشە پشتیوانێکی بەهێزی ئینگلتەرا بووە و هەیە و خۆبەخشانە لە خانیقین خزمەتێکی زۆری ئێمەی کردووە. پەیوەندییەکی خراپی لەگەڵ خورشید بەگ هەیە، کە لەلایەن کوردەوە بە "تەرماش" ــ دڕ و ناقۆڵا ناسراوە. بەشی کفری (أ) بە دزە زیرەکەکانی ناسراوە، بەڵام هیچ هێرشێکی ئاشکرای نییە.

6. **دزەیی.**

سەرۆکی باڵای نییە.

بەشەکان: پیران، گونتوڵە، مامەن.

هاوسەرۆکەکان: ئیبراهیم ئاغا، کوڕی بایز ئاغا، کوڕی حووەیز ئاغا، لێپرسراوی بەشی پیران.

خدر ئاغا، کوڕی ئەحمەد پاشا، کوڕی حسێن ئاغا، بەرپرسی بەشی گونتولا.

مەحمود ئاغا، کوڕی کاکەخان، کوڕی ئیسماعیل ئاغا، کوڕی مەعروف ئاغا، هاوسەرۆکی بەشی مامەن لەگەڵ رەسوڵ ئاغا، کوڕی محەمەد سدیق، کوڕی ئیسماعیل ئاغا، باوکی مەعروف ئاغا.

هێز: نزیکەی 6000 ماڵ. 4000 ئەسپ، 5000 پیادە.

شوێنەکەی:

لە باکورەوە، زابی گەورە.

لە باشوورەوە، زابی بچوک.

لە رۆژهەڵاتەوە، رێگای ئاڵتون کۆپری بۆ هەولێر.

لە ڕۆژئاواوە، ئەو خاکە تەختەی کە بەرەو ڕووباری دیجلە دادەبەزێت.

تێبینیە گشتیەکان: دەوڵەمەندترین هۆزی باشووری کوردستانە. نیمچە کۆچەر لە سنووری خۆیاندا. هۆزەکە لە ئەنجامی ڕووداوی مەندەلی ساڵی 1915 لەگەڵ تورکەکاندا لە پەیوەندیەکی نالەباردایە، جێگەی ڕێزە و هەڵکوتانە سەر ناکات. کاتێك شەڕی خێڵەکی ڕوودەدات ناوبەناو یارمەتی عەرەبەکانی شەممەڕی هاوسێی دەدات. هۆزەکە تا ڕادەیەك شافیعیەکی دەمارگیرە، بەڵام ناوبانگێکی باشی هەیە لە ڕاستگۆیی و پابەندبوون بە بەڵێن. لە سەردەمێکدا پەنای هەمەوەندەکانی داوە. خاکەکەیان "قەزایە" کە بە – دزەیی قەزاسی– ناسراوە و هەمیشە مودیر لە تیرەکەوە دیاریدەکرێت.

بنەچەی بنەماڵە

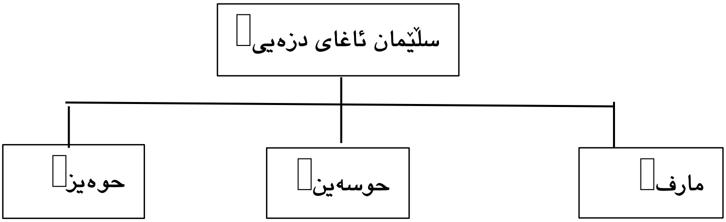

ڕەچەڵەکی سەرۆکەکانی ئێستا لە سەرەوە ئاماژەی پێکراوە.

7. گاخوار

سەرۆک: مەعروف، کوڕی ئەحمەد.

بەشە لاوەکییەکان: نیە.

سەرۆکە لاوەکییەکان: نیە.

هێز: 200 ماڵ، 40 ئەسپ و 200 پیادە، پێش جەنگ.

شوێن: سنوورەکان.

لە باکورەوە، چەمەنی ئیبراهیم سەمین.

لە باشوورەوە، سەید ئالان.

لە رۆژهەڵاتەوە، هۆزی پالانی.

لە رۆژئاواوە، تەپە رەش.

تێبینیە گشتیەکان: هۆزێکی جێگیرە، بەهۆی لێهاتوویی لە بواری کشتوکاڵ و ئاژەڵدارییەوە بەناوباگن. لە رووی ئایینەوە، شافیعی سوننە و بە شێوەزاری کرمانجی باشوور دەدوێن.

پەیوەندییان بە جەمیل بەگی بابانی کفرییەوە هەیە.

مێژوو: هیچ شتێک نازانرێت.

8. گێژ

سەرۆک: ئەحمەد

بەشە لاوەکیەکان: سەعدوڵڵا بەگی. کادخودا بەهرام. سەرقەڵا

سەرۆکە لاوەکییەکان: کادخۆدا بەهرام.

هێز: نزیکەی 300 ماڵ، لەگەڵ 200 ئەسپی باشی بەرچاو.

شوێن: گوندەکانی سەید ئالان، ئاسکی کفری، چینچال و سەرقەڵا.

تێبینی گشتی: هەردوو سەرۆك لە سەرقەڵا دەژین.

خێڵەکە نیشتەنیە و ئاشتیخوازن و وابەستەی جەمیل بەگی بابانن لە کفری.

لە رووی ئایینەوە شافیعی سوننییە و بە شێوەزاری کرمانجی باشوور دەدوێن.

مێژوو: هیچ شتێك نەزانراوە.

9. هەمەوەند.

سەرۆك: کەریم بەگ، کوڕی فەتاح بەگ.

بەشە لاوەکییەکان: (أ) هەمەوەندی رەسەن.

بەگزادە (چەلەبی).

ڕەشوەند.

ڕەوەند.

سەفەروەند.

(ب) ناوماڵە.

جوتیاران.

کافرۆشیی.

پیرەیی.

سۆفیەوەند.

چینگیانی.

سەرۆکە لاوەکییەکان: موشیر، کوڕی محەمەدی مام سلێمان.

مەحمود ئاغا، سەرۆکی رەشەوەند.

مەحمود ئاغا، سەرۆکی سەفەروەند.

ئەمین قادر حەیدەر عومەر، سەرۆکی رەمەوەند.

سلێمانی ئەحمەدی گوڵ خاتوون، سەرۆکی ناوماڵە،

هەموویان لە چەلەبیەوە هاتوونەتە خوارەوە.

هێز:

هەمەوەند: 1000 خێزان. پێشتر 700 ئەسپ، پیادەیان نییە.

جوتیاران: کافرۆشی 100 ماڵ، 50 ئەسپ ، 100 پیادە.

پیریایی: 250 ماڵ، 150 ئەسپ، 200 پیادە.

سوفیەوەند: 130 ماڵ، 60 ئەسپ، 100 پیادە.

تێبینیە گشتیەکان: دیارترین هۆزی شەڕکەری هەموو کوردستان. تەنانەت ژنەکانیشیان بەشداری شەڕی بەرگری دەکەن. بەشێوەیەکی بەرچاو چەکدار و سوارەن. هۆزەکە، شافیعیەکی دەمارگیر و کرمانج بە رەگەز و زمان. هەمەوەندە رەسەنەکان هەموویان لە نەوەی چەلەبی باوکی رەسوڵەوە هاتوون، ناوی بەشەکان لە سەرچاوەگرەوە وەرگیراون، وەك، رەشەوەند خێڵی رەشید؛ رەمەوەند خێڵی رەمەزان؛

سەفەروەند خێڵی سەفەر، هەموویان کوڕی چەلەبین. ناوماڵەکان، هەرچەندە ئێستا لە هەمەوەندا جێگیرکراون، بەڵام بە رەچەڵەك جافن و نزیکەی 150 ساڵە لەگەڵ هۆزەکەدا بوون. هۆزەکە هیچ پەیوەندییەکی بە ئەحمەدەوەند بوهتویی ئێرانەوە نییە، هەرچەندە ئەوان کە هۆزێکی شیعەی خراپن، هەندێك جار بانگەشەی پەیوەندی دەکەن. هۆزە جوتیارەکان ئەوانەن کە لە بازیان دانیشتوون، کاتێك هەمەوەندەکان داگیریانکرد، جگە لە سۆفیەوەندەکان کە لە بنەڕەتدا جافن و نزیکەی 200 ساڵ لەمەوبەر پەیوەندییان بە هەمەوەندەوە کردووە. خێڵەکە سیمایەکی بەرزی هەیە بۆ راستگۆیی و سەربەخۆیی و ئازایەتی.

سنوورەکانی تیرەکە:

لە باکورەوە: ناوچەی شوانی بازیان و چیای تۆکمە.

لە باشوورەوە: تاوغ سو.

رۆژهەڵات: بەرزایی و زنجیرەی تاسلۆجە.

رۆژئاوا: قەرەحەسەن و شوانی خاسە.

هۆزی جوتیاران لە گوندەکانی موزەفەر، دۆڵان، هەنجیرە، کانی ماران و ئەوانی دیکە دانیشتوون.

مێژوو: هۆزەکە لە بنەڕەتدا لە دەوروبەری سالّی 1700ی زایینیدا، لە نزیك سنەوە هاتوون، خێڵە دانیشتووەکانی پیریای و کافرۆشییان داگیرکرد کە لە بازیان نیشتەجێبوون. هۆزەکە هاوکاریی دامەزراندنی سلێمانی کردووە، سلێمان پاشای بابانی قەرەچوالان، لە دژی پاشای بەغدا (سلێمان) لە نزیکەی سالّی 1787. لە درێژەی هاوپەیمانییان لەگەڵ بنەماڵەی بابان، لە دوای دامەزراندنی سلێمانی لە سالّی 1819 یارمەتی عەبدولڕەحمان پاشای بابانیان دا دژی تورکەکان، هەروەها ئەحمەد پاشا لە سالّی 1834 لە دژی نەجیب پاشا لە نزیك کۆی سنجاق یارمەتی بابانی ﷲ هەر لەو بۆنەیەدا هێزە کوردیەکان شکستیان هێنا و هاوپەیمانان جیابوونەوە و ئەحمەد پاشای بابان پەنای بۆ چیای بەمۆ برد.

لە سالّی 1836دا هەمەوەندەکان جارێکی دیکە پەیوەندییان بە بنەماڵەی بابانەوە کردەوە، پاشان لە ژێر دەستی عەزیز بەگی باباندا، کە لە کرپچنە و دەربەندی بازیان شەڕە یەك لە دوای یەکەکانیان لە دژی تورکەکان کرد. عەزیز بەگ لە کۆتاییدا شکستی هێنا و هەمەوەندەکان بڵاوەیان لێکرد.

بۆ چەندین سالّ دوای ئەوە هەر دوو سێ سالّ جارێك ئەو خێڵە بەردەوام بووە لە راگەیاندنی خۆی لە یاخیبوون لە دژی تورکەکان. ئەم راپەڕینانە راستەوخۆ دوای جەنگی کریمین کۆتایی هات، کاتێك هۆزەکە

هەڵوەشایەوە و هەڵاتن بۆ زەهاو و لەوێ حەوت ساڵ مانەوە. لەوێشەوە بەردەوام هەڵیاندەکوتایە سەر کفری و وڵاتیان تۆقاندبوو.

لە ساڵی 1862، بەو پێیەی پاشالیکی بەغدا هیچ رێگەیەکی نەبوو بۆ سزادانی هەمەوەند، ئیدی رێگەیان پێدرا بۆ بازیان بگەڕێنەوە.

لە ساڵی 1867دا هۆزەکە لە دژی نامیق پاشای بەغدا راپەڕین و دوای شەڕێکی زۆر، جارێکی دیکە دەگەڕێنەوە بۆ زەهاو و لەوێش دوو ساڵ مایەوە، دوای ئەوەش حافز پاشا و تەقی پاشایان نارد بۆ سەلاحییە. بۆ ئەوەی لەگەڵ کوردە یاخیبووەکانی ئەوێ پەیمان ببەستن، محەممەد بەگی باجلان ئاشتی بۆ هەمەوەندەکان رێکخست و جارێکی دیکە گەڕانەوە بۆ بازیان. لێرەدا بۆ ماوەی نزیکەی پێنج ساڵ بێدەنگ بوون، بەڵام تەنانەت لە دژی میدحەت پاشا شۆڕشیان کرد و گوندەکانی کەرکوکیان وێرانکرد، چەند جارێك سەربازە ئاساییەکانیان شکاند. پاشان میدحەت پاشا هێزێکی تایبەتی ئامادەکرد کە بریتی بوون لە 500 چەرکەس. ئەمەش لەلایەن هەمەوەندەوە لە نزیك دوانزە ئیمام (لە کفری) شکستی هێنا. پاش ماوەیەکی کەم هەمان ئەنجام لە خانەقین پێشی بە هەوڵێکی دیکەی تورکەکان گرت.

رەئوف پاشا، جێنشینی میدحەت پاشا، پێدەچێت سەرکەوتنی زیاتری بەدەستهێنابێت، وەك چۆن لەگەڵ هۆزەکەدا ئاشتی دروستکردووە و

سەرۆکەکانی هانداوە بێنە بەغدا، کە پەیماننامەیەکی تێدا مۆرکراوە و هۆزەکە دیسانەوە لە بازیان نیشتەجێبوونەوە.

ئاشتی تا ساڵی 1875 بەرقەرار بوو، لە سەرهەڵدانی شەڕی رووسیا و تورکدا، هۆزەکە خۆبەخشانە بەشدارییانکرد و چوونە قەفقاز و لەوێ خۆی دەرخست. تا ئەم کاتە هۆزەکان تەنیا بە دەمانچە و نێزەکانیان چەکدار بوون، بەڵام لە قەفقازەوە بە تفەنگی مەسکیتی رووسییەوە گەڕانەوە، دوای ئەوە ئیدی نێزەکان فڕێدران.

لە ساڵی 1878دا هۆزەکە لەگەڵ زەنگەنە لە ئیبراهیم خانجی ناکۆکی کەوتە بەینیانەوە، بەهۆی ئەوەی کە زەنگەنە بە خیانەتکارانە یەکێك لە سەرۆکەکانیانی کوشت. بەهۆی ئەو شکستهێنانەوە، هەڵهاتن بۆ شێخ لەنگەر کە هەمەوەندەکان بەدوایاندا رۆشتن. لەم نێوەندەدا زەنگەنە داوای یارمەتی لە سوپا کردبوو، هێزێك لە یەك تیپی پیادە و 60 سوارە و 40 هێستر سوار و 2 چەکی مەیدانی سووك، لە ژێر فەرمانی عەبدوڵلا ئەفەندی خانیقیندا، بەرەو شێخ لەنگەر رۆیشتن، لەوێ لەلایەن قائیمقامیشەوە بەهێزکرا لە سەلاحیە بە 750 سوارە و 80 پۆلیسی سوارە و هۆزی زەند و پالانی و هەندێك سوارەی تالەبانی و باجلان.

بەرەبەیانی ئەمڕۆ هەمەوەند هێرشیکرد و بەرگریکاران و فەرماندەی تیپەکەی لەگەڵ تەواوی سوارەی سالحیەدا بەدیلگرت. ئەو زیندانیانە دوای داماڵینی چەکەکانیان ئازادکران. لە رێگای گەڕانەوەدا هۆزەکە

چاویان بە دوو تیپی پیادە کەوت کە لە کەرکوکەوە نێردرابوون؛ هەروەها ئەوانیش شکستیان هێنا و هەڵهاتن.

ئێستا هێزێکی گەورە لەژێر فەرماندەیی ژەنەڕاڵ ئەدهەم پاشا کۆکرایەوە، کە پێکهاتبوو لە 8 تیپی پیادە، فەوج و نیوێك سوارە، یەك تیپی پیادە. "یەکەم شەڕ و پێکدادانەکان لە گێۆك تەپەك ئەنجامدرا، کە هەمەوەند کشانەوەی بەشە غەیرە شەڕکەرەکەی خێڵەکەی بردەوە بۆ ناو خاکی ئێران. لە کاتی ئۆپەراسیۆنەکەدا هۆزەکە سەرکەوتوو بوو لە گەمارۆدانی هێزەکان و گرتنی ژەنەڕاڵ ئەدهەم پاشا. دواتر ئازادیانکرد و گەڕابوونەوە بۆ زەهاو بــێ دەستدرێژی.

ئێستا دەستیان بەو زنجیرە هەڵکوتانە خێرایە بۆ مەودای دوور کردووە کە پێوەی بەناوبانگن. بە زەهاوی ناوەندی خۆیانەوە، لە لایەکەوە لە کەرکوکەوە، لە لایەکی دیکەوە بۆ تاقی کیسرا و لە لاکەی ئێرانەوە بۆ کرماشان هەڵیانکوتایە سەریان. ئەمەش بۆ ماوەی نزیکەی دوو ساڵ و نیو بەردەوام بوو، کاتێك هەردوو حکومەتی تورکیا و ئێران راوێژیان سەبارەت بە ئامرازەکانی چارەسەرکردنی کێشەکە کرد، لە ئەنجامدا هێزێك لە هەمەدانەوە نێردرا کە لە دوو فەوجەکەی هەمەدان پێکهاتبوو، فەوجێ لە زەنگەنەی کرمانشا، فەوجەکانی کولیایی و گۆران، دوو فەوجی کەرێند، هۆزەکانی کەڵهوڕ، سەنجابی و ئەحمەدەوەند بوهتوی، بە گشتی نزیکەی بریتی بوو لە پانزە هەزار کەس. تورکەکانیش هێزێکی زۆریان

بەدرێژایی کەناری رووباری سیروان کۆکردەوە. هەمەوەندەکان، ئێستا لە عەلی پاکان لە نزیك چەمەکەی عەباسان خێزانەکانیان دانا و چوون بۆ بەرەنگاریی فارسەکان لە بەشی باکووری دەشتی باجلان لە حاجیلەر و سەرتاف. ئەمانەیان شکست پێهێنا و چەند هەزار هێسترێکی بارکراویان گرت و بەدوایاندا رۆیشتن تا ماهیدەشت، بە تاڵانێکی گەورەوە گەڕانەوە. لێرەوە گەڕانەوە و لە قورەتوو و قەسری شیرین نیشتەجێبوون.

هاوکات هێزەکانی تورکیا بەهۆی دەستبەسەرداگرتنی (مەنسور پاشا مونتەفیك) لە بەغدا بانگهێشتکرابوونەوە و بەو هۆیەشەوە عەرەبەکانی مونتەفیك راپەڕین. فەرماندە لە سیروان بەجێهێڵدرا بۆ دانوسان لەگەڵ هەمەوەندەکان، لە ئەنجامدا رێگەیان پێدرا بە ئارامی نیشتەجێبن، دەستبەرداری شوێنی نیشتەجێبوونی نوێیان بوون لە قۆرەتو، لە دیالەوە پەڕینەوە و گەڕانەوە بۆ بازیان، حەڤدە رۆژی خایاند تا تاڵانیەکانیان بۆ ئەودیوی رووبارەکە بگوازنەوە. ئیدی پێشنیاریانکرد کە یارمەتی تورکەکان بدەن دژی عەرەبەکان و ئەم پێشنیارەش پەسەند نەکرا.

لە ساڵی 1880 شاتریی جاف بە سەرۆکایەتی عەزیز شاوەیس کۆدەبنەوە بۆ هێرشکردنە سەر جافی سەرەکی و کوشتنی محەممەد پاشای جاف، دوای ئەوە هەڵهاتن و پەنایان بۆ هامەوەندەکان برد،

پاشان لەژێر فەرماندەی جوانمیر لە بنەماڵەی بەگزادە. ئیدی جافی سەرەکی هێرشیکردە سەر هەمەوەندەکان، کە بە بیانووی ئەوەی کە تەنیا چوونەتە ناو کێشەیەکی خوێنەوە، ئەوانیش رەتیانکردەوە کە واز لە داڵدەی شاتیریەکان بهێنێت. لە نزیك گل شەڕێك روویدا، کە تێیدا جافی سەرەکی شکستی هێنا.

تەقی پاشای والی بەغدا، هێزێکی نارد بۆ هاوکاریکردنی جاف سەرەکی. شاتریە جافەکان لەگەڵ ژنان و منداڵانی هەمەوەند بۆ سەلامەتی نێردران بۆ زەهاو و بەشی شەڕکەری هەمەوەندەکان زیاتر لە دوو مانگ هێزەکانیان لە شوێنی خۆیان هێشتەوە، لە کاتێکدا جوانمیر وەك بنکەیەك لە قەسری شیرین خۆی جێگیرکرد.

لەم کاتەدا (زیلّس سولّتان)، حاکمی گشتی ئەسفەهان، خەریکی پێکهێنانی سوپایەك بوو، ناردی بۆ جوانمیر، کە بە 40 سوارەوە بەرەو ئەسفەهان بەڕێکەوت. فەرمانڕەوایی زەهاوی لەگەڵ هەزار تۆمان لە مانگێکدا بۆ خەرجییەکان پێدرا و گەڕایەوە بۆ ئەو ناوچەیە، دوای ئەوە بانگی سوارەکانی کرد کە هێشتا هەڵیاندەکوتایە سەر خاکی تورکیا، ئەو قەڵایەی کە تا ئێستاش بە قەڵای جوانمیر ناسراوە لە قەسری شیرین دروستکرد و تێیدا نیشتەجێبوو. دوای دەرکردنی (زیلّس سولّتان)، جوانمیر بەهۆی فرتوفێڵی فارسەکانەوە یاخی بوو، ئیدی بە دوور و درێژی

هێرشیکردە سەر، بە جۆرێك کە هەردوو حکومەت جارێکی دیکە کۆبوونەوەیان لەبارەوە کردەوە.

کارەکە بۆ ئەو هێزانە رێکخرابوو کە (حوسام ئەلمولك) لە ئێران و کۆڕەت ئیسماعیل پاشای دیاربەکر، سەرکردایەتیان دەکرد لەگەڵ سوپای بەغدای تورکی. ئەمەش لە ساڵی 1884دا بوو.

حوسام ئەلمولك بە بەڵێنی درۆی پەیماننامەیەك، داوایکرد جوانمێر بێتە کەمپەکەی لە نزیك قەسری شیرین و لەوێ لە چادرەکەیدا خەنجەرێکی لە پشتەوە لێداوە. پاشان هۆزەکە هەڵهاتن بۆ لای قەرەداغەوە.

لەم کاتەدا محەمەد پاشای داغستانلی هاتە خانیقین و شەفاعەتی بۆ خێڵەکە کرد. لە ئەنجامدا رەهەندەکران، بەشێکی بۆ تەرابلوس لە سوریا و بەشێکی بۆ ئەدەنە، محەمەد پاشا 30 سواری لەگەڵ خێزانەکانیان هێشتەوە، کە لە زەهاو نیشتەجێیانکردن.

لە ساڵی 1896 بەشی تەرابلوس هەمووی پێکەوە سەرکەوتوو بوون لە هەڵهاتن و لە گەیشتنەوە بۆ بازیان، بە شێوەیەکی بەرچاو لە رێگەی هاوکاری هۆزی شوانەوە. ئێستا بەشی زەهاو هاتە بازیان و یارمەتی دا لە دانانی پلانەکان بۆ ئازادکردنی بەشەکەی ئەدەنە.

چەند مانگێك دوای ئەوە 150 سوارچاکی ئەدەنە، بەشێك هەڵاتن و خێزانەکانیان بەجێهێشت (بەپێی پلانەکانی پێشتر دروستکرابوون)، والی

ئەدەنەیان ئاگادارکردەوە کاتێك بە ماڵەکەیدا تێدەپەڕین. سەرەڕای ئەو بەدواداچوونە، سەرکەوتوو بوون لە زاڵبوون بەسەریدا و هەوڵەکانی ڕێگریکردنیان لە حەلەب و دێرەزۆر بە یەکسانی شکستی هێنا. ئەمانەش گەیشتنە بازیان. ئێستا 2400 سواری هەمەوەند چوون بۆ موسڵ و هەڕەشەی ئەوەیان دەکرد کە ئەگەر خێزانەکانی ئەدەنە نەگەڕێنرێنەوە، وڵاتەکە وێران دەکەن. داواکاریەکەیان پەسەندکرا و خێزانەکان لەسەر حیسابی حکومەت گەڕێنرانەوە بۆ بازیان.

تا ساڵی 1908 خێڵەکە بێدەنگ بوو، کاتێك دوای کوشتنی شێخ سەعیدی قەرەداغلی راپەڕین و دوای ئەوەی چەند مانگێك وڵاتیان تێکدا، دیسانەوە گەڕانەوە بۆ زەهاو. لێرەدا تا ساڵی 1910 مانەوە. کاتێك نازم پاشا رێگەی پێدان بگەڕێنەوە، دوای ئەوەی نەیتوانی سزایان بدات، لەو کاتەوە بێدەنگ بوون، هەرچەندە رەتیانکردەوە کە باج بدەن.

ڕەچەڵەکی بنەماڵەکە

باپیری هاوبەش، چەلەبی هەمەوەند

نەوەی دووەم	نەوەی سێیەم	نەوەی چوارەم	نەوەی پێنجەم
ڕەسوڵ	فەقێ قادر	فەتاح بەگ	کەریم بەگ
عوسمان	کوڕی نیە		
ڕەحیم	قادر	زۆرێک لە	
	دەروێش	نەوەکان ئێستا	
	شەریف	زیندوون.	
کاک عەبدەڵڵا	عەبولڕەحمان	چوار کوڕ+ کوڕەزای زۆر	
مام سولەیمان	موحەمەد	موشیر	
ڕەمەزان	عومەر	قادر	ئەمین
ڕەشید	بەهرام	عەزیز	حوسەین باوکی مەحمود ئاغا
سەفەر	کەریم	خدر	مەحمود ئاغا

10. **ئیسماعیل عوزەیری.**

سەرۆک: هێدایەت بەگ.

بەشە لاوەکییەکان: نەزانراوە.

هاوسەرۆکەکان – کەس نییە.

هێز: نزیکەی 600 خێزان، 200 ئەسپ و 500 پیادەی هەیە.

شوێن: زستان لە ناوچەی نێوان چیای دوکان– چیای تۆکمە – سەردەش–ئاسکۆت لە باکووری سەید عەلی.

هاوین لە ئێران.

تێبینیە گشتیەکان: خێڵێکی رێگر، تەنیا کۆچەرین، کشتوکاڵ ناکەن. وەك دەستووری سوننە، هەڵکوتانە سەر ناکەن و ئۆپەراسیۆنەکانیان لە ئێراندا سنووردار دەکەن.

11. جەباریی

سەرۆکی باڵای نیە.

بەشە لاوەکییەکان. نییە

هاوسەرۆکەکان: سید ئەحمەد، سەید ئیبراهیم، سەید سلێمان.

هێز: 500 ماڵ، 200 ئەسپ و 200 پیادە.

شوێن: لە گوندەکانی ناوچەیەکی دیاریکراودا

لە باکورەوە: خاسەی شوان

لە باشوورەوە: لەیلان سو

لە رۆژهەڵاتەوە: چەمچەماڵی هەمەوەند

لە رۆژئاواوە: کەرکوك

تێبینیە گشتیەکان: هۆزەکە زۆر ئارام و رێکخراوە و بە شێوەیەکی سەرەکی لە وردەکارییەکانی هۆزەکانی دەرەوە پێکدێت، کە لە دەوری بنەماڵەی جەباری کۆبوونەتەوە، لە بنەماڵەی بەرزنجییەوە هاتوون.

ئەو هۆزە هەمیشە پەیوەندییەکی خراپی لەگەڵ تورکەکاندا هەبووە.

رەچەڵەکی بنەماڵە

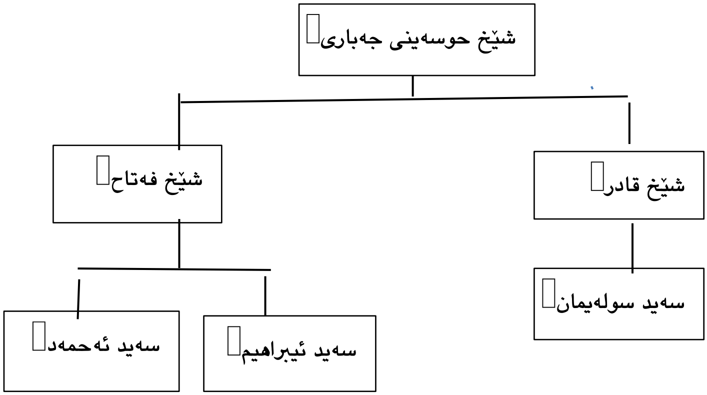

12. جاف

سەرۆکی باڵا نییە. بەشە لاوەکییەکان، سەرۆکە لاوەکییەکان و هێز، وەك لە خشتەکەی خوارەوەدا نیشاندراوە، هەروەها ئەو شوێنانەی کە تێیدا نیشتەجێن.

شوێنەکان: بەشی کۆچەری هۆزەکە بە شێوەیەکی بنەڕەتی زستانان لە کەناری ڕۆژئاوای سیروان لە بانیخێلانەوە تا بەرامبەر قزیلڕ ەباتە، لە بەهاردا لە ڕێگەی شارەزورەوە بەناو ناوچەی پێنجوێندا بۆ خاکی ئێران لە نزیك سنە (کوردستانی ئێران). باداغی و سادانی، هەندێك جار دەپەڕنەوە بۆ هورین و دەشتی شێخان.

تێبینیە گشتیەکان: هۆزی جاف (بەگشتی بە جاف مورادی ناودەبرێت) هۆزێکی نایاسایی، کێوی، دڕندە، شەڕانگێزە، هەندێك جار شەڕی توند دەکەن. خوێنێکی زۆر خراپ لە نێوان خێڵە لاوەکییە جیاوازەکاندا هەیە، بەڵام هەر کردارێکی هاوبەش بە کردەوە بۆ ئەوان مەحاڵە. هەموو خێڵەکە پڕە لە تۆڵەسەندنەوە، کە تەواو بوونی بەشێکی بەرچاوی سەردەمی خێڵەکی داگیرکردووە. لە نێو هۆزی جافدا خۆی دیارە کە هیچ خێڵێکی لاوەکی نابێت وەك هاوڕێی هۆزی ناجاف بمێنێتەوە، ئەگەر ئەوەندە بەهێز بێت کە رەگی جافەکە لەت بکات و ببڕێت.

ناو	سەروک	پیادە	ئەسپ	ماڵ	تێبینی
هاڕونی	عەبدول محەمەد محەمەد ئەمین	400	300	800	کۆچەریی
ئیسماعیل عوزێریی	فەقێ قادری فەقێ مەحمود	1500	700	1500	کۆچەریی
میکایەڵی	حەسەنی حاجی قادر	1500	700	2000	کۆچەریی
ڕەشوبۆری	فەتاحی کامەران، ساڵحی کاکەخان، ڕۆستەمی حەمە مەحمود.	400	500	1000	نزیکەی 250 ماڵ لە تەپە چەرمیك لە سەرقەڵا نیشتەجێن ئەو یتری کۆچەرین
تەرخانی	حەمە حەسەنی حەمە ڕەشیدی فەرەج	200	200	500	کۆچەریی
شاتری	مەحمودی محەمەد ئیبراهیم حەمە فەرەج ئاغا، فەرەجی محەمەد ڕەسوڵ.	300 100 500	200 100 500	500 300 1000	بەشی میر وەیسی لە سەید خەلیل نشتەجێن و بەشی ووردە شاتریش کۆچەرین.
سادانی	خوسرو مچە	100	100	300	کۆچەریی
باداغی	کورد ئاسا	100	100	250	کۆچەریی
باشکی	حەمە لاو	100	100	300	کۆچەریی
ئەمالە	حەمە ئەمینی مەحمودی سوارە.	200	100	400	کۆچەریی
یوسفجانی	حەمە تالم سولەیمانی عەلی وەیس.	200	100	500	کۆچەریی

نەورۆڵی	عەزیزی حاجی عەبدولڕەحمان	500	400	1500	لە شارەزوور نیشتەجێن.
کەماڵی	دەروێش سەمین	200	150	500	کۆچەریی
یەزدانبەخشی	حەمەی جان ئەحمەد	400	100	900	کۆچەریی
تاوگۆزی	سەید موحەمەد	70	30	200	لە تاوگۆز نیشتەجێن
گەڵاڵی	ڕەزا ئاغا	1000	500	1500	کۆچەریی
گەڵاڵی	کەریم قوباد	400	200	500	کۆچەریی
پشتەماڵە	کەریمی فەتاح مچە	30	10	50	لقی پشدەری کۆچەرین
بێسەری	ئەحمەدی حەمە	150	50	200	کۆچەریی
یارەویسی	ئەحمەدی فەتاحی مەحمودی یارەویس	100	100	200	کۆچەریی
شێخ ئیسماعیلی	قادر ساڵح	700	400	1000	کۆچەریی
ئاسایی	ئالای ئەمیر خان	250	70	300	کۆچەریی
سۆفیەوەند	موستەفای قادر	30	10	60	لە داری ئیمام عەلی لە سەلاحییە نیشتەجێن.

بەڵام بەهۆی ئەو سیفەتە کارەکتەرییانەی کە پێشتر باسمانکرد، ئێستا زۆر کەم دابەشبوون، بەهێز بوون کە لەگەڵ هۆزە نا جافەکاندا بچنە شەڕەوە. کەش و هەوای نائاسایش و گومان وایکرد هۆزی جاف پاشەکشە بکەن، چونکە زۆرێك لە بەشە لاوەکییە باشەکان بەجێیانهێشت و چوون بۆ دەوروبەرێکی ئارامتر. سەرەکیەکانیان بریتین لەمانە:

قوبادی	میرابەگی
باباجانی	دایتیری
وەڵەدبەگی	نامداربەگی
ئایناخی	تەیشای
ئیمامی	قادر میر وەسی
داروەشی	نەیڕاژی
دیلاتەیژە	شەرەفبەیانی

کە ئێستا هەریەکەیان هۆزێکی سەربەخۆ و ئاوەدانن.

تەواوی خێڵەکە سوننەن، باوەڕێکی زۆر لاوازیان هەیە.

مێژوو: نەریتی خێڵەکی و مێژووی ئەردەڵان ئەو زانیاریانەمان پێدەبەخشێت کە ئەم هۆزە لە بنەڕەتدا هۆزێکی زۆر بچووکتر بوو، پارچە زەوییەکی لە جوانڕۆ، لە پارێزگای ئەردەڵان داگیرکردووە. تا 200 ساڵ لەمەوبەر، بەگەکانی جاف بە شێوەیەکی کردەیی سەربەخۆ فەرمانڕەواییان دەکرد، ژێردەستەی فارس بوون و لە ژێر چاودێری والی ئەردەڵاندا بوون. بەڵام لەبەر هۆکاری جۆراوجۆر دوژمنایەتی لە نێوان بەنی ئەردەڵان و بەگەکانی جافدا روویدا. هێرشێکی سەربازی لە سنەوە

بۆ جوانڕۆ ئەنجامدرا، کە تێیدا سەرۆکی جاف و براکەی و کوڕەکەی گیران و کوژران. دوای ئەمەش ژمارەیەکی زۆر لە سەرۆك عەشیرەتەکان کە مابوونەوە بۆ خۆپاراستن هەڵهاتن بۆ ژێر دەستەڵاتی پاشای سلێمانی؛ لە کاتێکدا چەند کەسێکی دیکە لەسەر خاکی باوباپیرانیان لە جوانڕۆ مانەوە، کە کوڕی والی ئەردەڵان وەك حاکم دەستنیشان کرابوو. هۆزی دیاری جاف، ئەو بەشە بوو کە بە لە سێدارەدانی ئەو لە فەرمانڕەوای بێبەش کرابوو، موورادی بوون. ئەمەش بەرچاوترین بەشی جافە کە لە 10 هەزار خێزان پێکهاتووە، کۆچیان کردووە بۆ خاکی پاشای کوردی سلێمانی. لەلایەن ئەوەوە، بە هاوبەشی و بە رێککەوتنی حکومەتی تورك، رێگەیان پێدرا ئەم ناوچانەی لای خوارەوە داگیر بکەن؛ هاوین، بەرزاییەکانی سەر سنووری ئێران لە نزیك و دەوروبەری پێنجوین؛ زستان، زەویەکان لە خاکی وابەستەی حکومەتی کەرکوك، و پایز و بەهار، دەشتی شارەزور لە حکومەتی خۆجێیی گوڵعەنبەر. دواتر ئەمە بوو بە هۆزی جاف وەك ئەمڕۆ دەیزانین و لە ژمارەیەکی زۆر لە گوندەکانی شارەزوردا نیشتەجێبوون و بوونە دانیشتوو، بە تایبەتی دوای کۆمەڵکوژییەکەی سەردەمی شێخ عەبدولقادر دەوروبەری ساڵی 1800.

لە نێو ئەوانەی لە جوانڕۆ مابوونەوە، چەند کەسێکیان بە مەحاڵیان زانی کە ملکەچی دەسەڵاتی خۆبەزلزانی شازادەی ئەردەڵان بن، بۆیە کۆچیانکرد بۆ خاکی ژێر دەستەڵاتی هۆزی گۆران و خۆیان خستە ژێر

دەستەڵاتی سەرۆك، سوڵتانی گۆران و بەناو بوون بە گۆران. ئەم بەشانە بریتی بوون لە قادر میر وەیسی، تایشەی، یوسف یار ئەحمەدی، کۆیك، نایرژی، گورگکایش، کە تا ئێستاش لەگەڵ عەشیرەتی گۆران تێکەڵاون.

هێشتا هەندێك هۆزی بچووکی جاف لە جوانرۆدا هەن، کە ژێردەستەی فارسن لەژێر سایەی حکومەتی سنەدا و بە تەواوی لە جاف جیاکراونەتەوە. ئەمانە بریتین لە قوبادی باباجانی و وەلەدبەگی و ئاینەخی و ئیمامی و دەرواشی و دلاتەیژە و میرابەگی و دایتیری و نامدار بەگی.

هەندێك لەوانە دانیشتوون و هەندێکی تریان لە وەرزی زستاندا کۆچ دەکەن بۆ دەشتی زەهاو.

(A12) **خێزانی جاف.**

سەرۆك مەحمود پاشا.

ئەمە لە هۆزی جافدا نەهاتبوو چونكە بۆ چەند ساڵێك لەو كاتەوەی ئەو بنەماڵەیە هیچ كاریگەری و دەسەڵاتێكیان نەبووە بەسەر ئەو هۆزەی كە دەریانكرد. ئەندامانی خێزانەكە دەیانتوانی نزیكەی 500 ئەسپ لە نێوان خۆیاندا بەخێو بكەن بەڵام ئەوەندە جیاكراونەتەوە و سەرقاڵن بە سامانە بەرفراوانەكانیانەوە كە تەنیا دەتوانرێت لە هەر بەكارهێنانێكی راستەقینە وەك بەرپرسی ناوخۆیی لە بابەتە تەواو ناخێڵەكییەكان دروستبكرێن. لەدەستدانی دەسەڵات لە بنەماڵەدا تا رادەیەكی زۆر دەگەڕێتەوە بۆ تەماحی مەحمود پاشا كە كورتبینییەكەی نزیكەی 30 ساڵ لەمەوبەر بووە هۆی دابڕانی عەشیرەتەكە لە ناوبراو. بنەماڵەی جاف كە یەكێكە لە سەركردە رەسەنەكانی عەشیرەتی مورادی خاوەندارێتی دەكەن. هەندێك لە ئەندامان زۆر زیرەكن و خوێندەواری بەرزن.

خێزانەكە بەگشتی بە "بەگزادە" ناسراوە و بەسەر دوو بەشدا دابەشكراوە، كایخوسرو بەگی و بەهرام بەگی، كە لە خوارەوە وردەكارییان خراوەتەڕوو:

مەحمود پاشا پێشتر هەموو موڵك و ماڵی خۆی بەسەر كوڕ و نەوەكانیدا دابەشكردووە، ئەمەش هۆكارێكە بۆ ئەوەی ناوی لە لیستی موڵكەكاندا دەرنەچێت.

بنەچەی بنەماڵەی بەگزادەکانی جاف

1. لقی کەیخوسرەو بەگی

کوڕەکانی کەیخوسرەو بەگ	کوڕەزاکانی کەیخوسرەو بەگ	سێیەم نەوەی کەیخوسرەو بەگ	چوارەم نەوەی کەیخوسرەو بەگ.
محەمەد پاشا	مەحمود پاشا	حوسوین بەگ، کەیخوسرو بەگ عەلی بەگ، ئەحمەد بەگ	عەبدوڵڵا بەگ
	حەسەن بەگ	حوسەین بەگ، بەهجەت بەگ محەمەد بەگ، عەلی بەگ	
	سولەیمان بەگ	حاجی ئیبراهیم بەگ عەبدوڵڵا قادر بەگ محەمەد بەگ	
	فەتاح بەگ	کەریم بەگ، رەزا بەگ محەمەد بەگ، داود بەگ عەبدوڕحمان بەگ، ئەحمەد بەگ	ئەمین بەگ
	محەمەد عەلی بەگ	جەمیل بەگ، ئەدهەم بەگ محەمەد بەگ	کەمال بەگ
	عوسمان پاشا	تاهیر بەگ، کامیل بەگ	

2. لقی بەهرام بەگی.

هەمووی دانیشتوی شارەزوورن.

کوڕەکانی بەهرام بەگ	کوڕەزاکانی بەهرام بەگ	سێیەم نەوەی بەهرام بەگ	چوارەم نەوەی بەهرام بەگ
عەبدوڵلا پاشا	مستەفا بەگ	ئەحمەد بەگ	
قادر بەگ	تەوفیق بەگ حەسەن بەگ محەمەد بەگ مەین بەگ جەمیل بەگ		
عەبدوڕەحمان بەگ	عەزیز بەگ	کەریم بەگ محەمەد ساڵح بەگ موستەفا بەگ نامیق بەگ فایق بەگ	ئەحمەد بەگ

موڵکەکانی بنەماڵەی بەگزادە.

خاوەندار	موڵك	شوێنی/ ناوچە
حوسەین بەگ کوڕی مەحمود پاشا	سوراجو کانی رەش زەڕایەن 1/2 شەخەڵ بیسەکان توتمان قەڵا کابیان شێخ لەنگەر قزڵجە	شارەزور لەسەر رووباری سیروان مەریوان سیروان قەرەبولاغ پێنجوین
ئەحمەد بەگ کوڕی مەحمود پاشا	چیوخ زیڕگوێز 2/6 قەرەبولاخی شێخ حەکیم بەکربەی	شارەزور = زەردەلیکاو
عەلی بەگ کوڕی مەحمود پاشا	کانی چەقەڵ بانیخێڵان شێخ تەویل ئالا بەشارە	سیروان = = شارەزور =

	قەرە تەپە وولۆسێنان بەرلوت حەسەن مەها سەعید خەلیل تاوگۆزی دەشتی شەمێران ووریاوا.	= = سیروان = = پشتە مەریوان
کەیخوسرو بەگ	قزیڵ رەبات زەمەقی ئیبراهیم ئاباد کانی مانگا گاوبان	شارەزور = = = سیروان
حوسەین بەگ کوڕی حەسەن بەگ	1/2 تەویلەجو 1/2 دێکە 1/2 دیزیایش	شارەزور = =
کەریم بەگ کوڕی فەتاح بەگ	بەشێ لە ئاوبارە بەشێ لە شیروانە سەرقەڵا 1/5 کۆکیس	سلێمانی سیروان کفری زەنگەباد

بەهجەت بەگ کوڕی حەسەن بەگ	دوو بەش لە شیروان دوو بەش لە کۆکیس	
حاجی ئیبراهیم بەگ	دێکە 27 و نیو زەوی کشتوکاڵی لە سەوز بوڵاخ	بن کودرا
عەلی محەمەد رەشید بەگ	1/2 دێکە دوو بەش لە کۆکیس	زەنگەباد
عەبدوالقادر بەگ	یەخشی دیوانە 1/2 دێکە ئاشێك لە کەلار ئاش و نیوێك لە دێکە	شارەزور سیروان

.

13. کاکەیی، یان قاغانلو

هیچ سەرۆکێکی باڵایان نییە، هەروەها بەشە لاوەکیەکانیان نییە

هاوسەرۆکەکان: سەید وەلەد ئاغا، سەید خەلیل ئاغا، سەید رۆستەم، کوڕەکانی سەید محەمەد.

هێز: نزیکەی 1500 ماڵ، 700 ئەسپ ، 1000 پیادە.

شوێن: زەویەکانیان سنووردارە بە:

لە باکورەوە، شاخی بەرەوان و زابی بچوك. لە باشوورەوە، رێگای سەرەکی تازە خورماتو بۆ تووز خورماتو. لە رۆژهەڵاتەوە، ناحیەی حەویجە. لە رۆژئاواوە، دەشتی باکوری حەمرین. هەروەها چیای قەرە عەلی.

تێبینیە گشتیەکان: هۆزێکی نیشتەنین، سەرقاڵی کشتوکاڵن. بنەماڵەی دەستەڵاتدار لە بنچەدا لە بەرزنجەوە هاتوون، بەڵام هۆزەکە موسڵمان نییە، بەڵکو عەلی ئیلاهییە، هەرچەند بە ئاشکرا بنەماکانی خۆی راناگەیەنێت. خێڵەکە بێدەنگ و زۆر بەڕێزە و بە توندی لەلایەن سەرۆکەکانیانەوە پێکەوە بەندن. لەگەڵ ئەوەشی لە ئاییندا لە هۆزەکانی دەوروبەریان جیاوازن، بەڵام بە رێزێکی زۆرەوە سەیری سەید ئەحمەدی خانەقا دەکەن، کە سوننەیەکی توندی شافیعیە.

14. **لەیلانی**.

سەرۆك، کەیخوا ئەحمەد.

بەشە لاوەکییەکان: نییە.

سەرۆکە لاوەکییەکان: نییە.

هێز: نزیکەی 500 ماڵ، 100 سوار، 400 پیادە.

شوێن: گوندی لەیلان لەگەڵ وابەستەییەکانی: سنوورەکان

لەباکورەوە، قەرەحەسەن و (چەمی لەیلان)

لە باشوورەوە، زەویەکانی تاڵەبانی.

لە رۆژهەڵاتەوە، زەوییەکانی خێڵی هەمەوەند.

لە رۆژئاواوە، حەسەن قولی تەپە و شاخی سێرەج.

تێبینیە گشتیەکان: هۆزێکی نیشتەنی و بێدەنگ، سەرقاڵی کشتوکاڵن.

کەیخوا ئەحمەد بەهۆی هاوسەرگیرییەوە پەیوەندە بە خێڵی هەمەوەندەوە. ئەو ژنانە بە باڵابەرزی و جوانی ناویان دەرکردووە.

مێژوو: هیچ شتێك نەزانراوە.

15. **پالانی**

سەرۆکەکان: ئیسماعیل ئاغا و گەمەلمز ئاغا.

بەشە لاوەکییەکان: نییە.

سەرۆکە لاوەکییەکان: نییە.

هێز: نزیکەی 350 ماڵ. بەر لە شەڕکردن دەتوانرێت بەرزبکرێتەوە

200 ئەسپ و 100 پیادە.

شوێن: سنوورەکانی

لە باکورەوە، زەنگاباد.

لەباشوورەوە، کەناڵی قەرە تەپە.

لە رۆژهەڵاتەوە، رووباری سیروان.

لە رۆژئاواوە، گردی کاشکاویڵ، چەند دانەیەکیان لە دێکە دەدۆزرێتەوە.

تێبینیە گشتیەکان: هۆزێکی نیشتەنی و سەرقاڵی کشتوکاڵن. هەموو شافیعی سوننەن و شێوەزاری کوردی باشوور قسە دەکەن.

مێژوو: هیچ تۆمارێك نییە.

بنەماڵەی فرمانڕەوای ئێستا

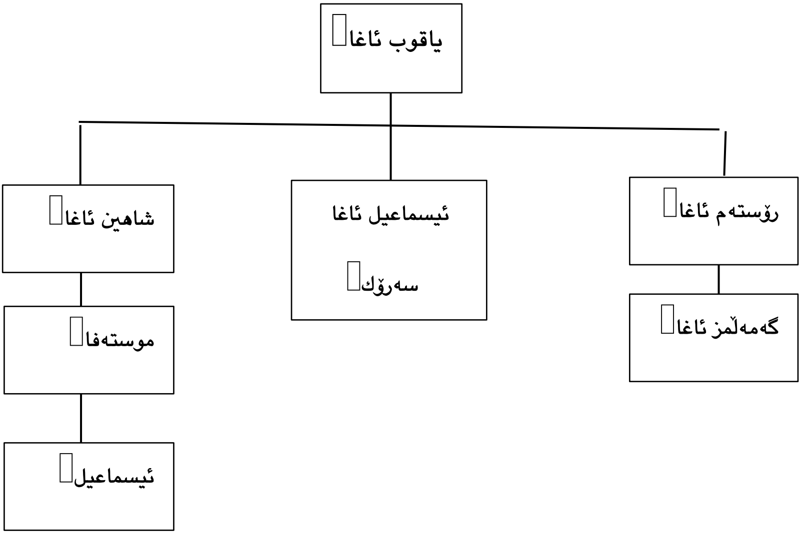

16. **قەرەولوس**.

سەرۆك، كاكەخان.

بەشە لاوەكییەكان: گێچی، قەیتون، چەرملاوەندی، كاكاوەند، نەفتچی و گاوساواری.

سەرۆكە لاوەكییەكان: مستەفا بەگ، عەونێت بەگ، محەمەد بەگ، عەلی بەگ، حوسێن وەلی.

هێز: 1,650 كەس (ژماردنی راستەقینە 1917) پێكهاتبوون لە نزیكەی 500 پیاو، 500 ژن و هاوسەنگی منداڵان. نزیكەی 70 ئەسپ و 200 چەكداری پیادە.

شوێن: سنوردارە بە دەشت.

لە باكورەوە، لە داوێنەكانەوە لە ئابی نەفتەوە تا سنووری ئێران.

لە باشوورەوە، تەنگی سوربار و هێڵێكی راست بەرەو رۆژئاوا تا ئابی نەفت.

لە رۆژهەڵاتەوە، سنووری ئێران.

لە ڕۆژئاواوە، ئابی نەفت.

تێبینیە گشتیەکان: باشوورترین هۆزی کورد کە خەریکی کشتوکاڵ و مەڕداری و پێترۆلیوم و بازرگانی گوێدرێژن. بەگشتی ئاشتیخوازە، بەڵام ئەگەر دەستدرێژی بکرێتە سەریان بە باشی شەڕ دەکەن. بە زاراوەی توندی کوردی باشوور ئاخاوتن دەکەن، نەك کرمانجی. هەموو خێڵەکە شیعەیە.

مێژوو: لە سەردەمانی زووەوە تۆماریان هەیە لە شوێنی ئێستایاندا هەبوون، هەرچەندە پێدەچێت ئەگەری ئەوە هەبێت کە ڕەنگە هەندێك پەیوەندی ڕەسەنیان لەگەڵ خەڵکی سنووری لور—کوردی ئایواندا و دۆڵی سومبار هەبێت.

17. **سالحی.**

سەرۆك: عەبدولوەهاب.

بەشە لاوەكییەكان: نییە.

سەرۆكە لاوەكییەكان: محەمەد ئاغا و سالح بەگ.

هێز: 200 ماڵ، 100 ئەسپ و 50 پیادە.

شوێن: لە كەركوك، گردەكانی قەرەحەسەن و گڵ.

تێبینیە گشتیەكان: سەرۆكەكان لە كەركوك دەژین. ئەم هۆزە هەمان عەشیرەتی سالحی دیمەشقە، كە نزیكەی 100 ساڵ لەمەوبەر كۆچیان كردووە و نشینگەیەكیان دامەزراندووە كە بە نشینگەی سالحی ناسراوە لەوێ. بەرپرسی بەشی دیمەشق بریتییە لە عەبدوڕەحمان پاشای سالحی. هۆزەكە لە بنەڕەتدا لە مەزهەبی دەروێشەكانی نەقشبەندی بووە. وا دیارە لە بنەڕەتدا لە ناوچەی كەركوك بووە و كوردن، بە كرمانجی باشووریی دەدوێن.

18. شێخ بزێنی

هیچ سەرۆکێکی بالآیان نییە.

بەشە لاوەکییەکان: هیچیان ناوی تایبەتی نییە، هەر هاوسەرۆکێك سەرکردایەتی بەشە لاوەکییەکەی خۆی لە هۆزی سەرەکی دەکات.

هاوسەرۆکەکان: کوڕەکانی عەبدولوەهاب ئاغا، تەوفیق لە قەسرۆك. شەریف ئاغا لە تەناقولێ. کوڕی حاجی یوسف ئاغا، عومەر ئاغا لە قەرەناو. کوڕەکانی ڕەشید ئاغا و ئەسعەد ئاغا و فارس ئاغا لە سێرتینار. کوڕی ئیسماعیل ئاغا و میرالای ئاغا و ساتو قەلاً. کوڕی عەباس ئاغا و فارس ئاغا لە پەلکانە. کوڕی حاجی یوسف ئاغا، مەحمود ئاغا لە قورئان. کوڕی حاجی یوسف ئاغا، عەبدوڕەحمان ئاغا لە حەمدونە. کوڕەکانی گۆران ئاغا و هەمزە ئاغا و ڕەشید ئاغا لە گوڵن ئاغاچ. کوڕی ئەسما، محمد ئاغا لە شاوگیر.

هێز: نزیکەی 600 خێزان، 400 ئەسپ و 300 پیادە.

شوێن: لە زەوییەکانی سەر بە گوندەکانی هۆزەکە، کە بەدرێژایی کەناری باشووری زابی بچووك لە نێوان شوان و ڕووبارەکەدا هەڵکەوتوون.

تێبینیە گشتیەکان: نیشتەنین، سەرقاڵی کشتوکاڵ و مەڕدارین. هەرچەندە هۆزەکە شەڕکەر نییە، بەڵام زۆرجار لە یاخیبووندایە لە دژی تورکەکان، لەو کاتانەدا. ژن و منداڵەکان دەنێردرێن بۆ شاخەکانی باکووری رۆژهەڵات. هۆزەکە لە نزیکەوە هاوپەیمانی هۆزی شوانن و هاوسەرۆکەکان بە دەگمەن شەڕدەکەن. لە بنەڕەتدا کرمانجی ناوەڕاستە، بە ئایین شافیعی سوننە و لە رووی زمانەوە کرمانجی باشوور.

مێژوو: هۆزەکە نزیکەی 100 ساڵ لەمەوبەر لەلایەن شێخ بزەینی خۆشناو (ناوەڕاستی کوردستان) دامەزراوە، لەو کاتەوە لە شوێنی ئێستای نەجوڵاوە.

19. شەرەفبەیانی.

سەرۆک: عوسمان بەگ، کوڕی عەبدوڵڵا بەگ.

بەشە لاوەکییەکان: کەوریکی، ئەمیر خان بەگی، عەزیز بەگی، گاخار و نادری.

سەرۆکە لاوەکییەکان: سلێمان بەگ و مارف کەوریکی.

هێز: 700 خێزان، ئەسپ 150، پیادە 500.

شوێن: لە سێگۆشەی دروستکراوی گردی شەوالدڕ لە باشوور، رووباری سیروان، لە رۆژئاوا و باکوور، دۆڵی پشتە، لە رۆژهەڵاتی چیای بەمۆ لە رۆژهەڵات.

تێبینیە گشتیەکان: هۆزەکە لە سنووری خۆیدا کۆچەرییە و دەشتی هورین و شێخان دەچێنێت و لە هاویندا دەگەڕێنەوە بۆ شاخی بەمۆ. بەشە راستەقینەکانی شەرەفبەیانی بریتین لە عەزیز بەگی و ئەمیرخان بەگی. بەشەکانی تریش کۆچەرن. کەوریکی کە گرنگترینە. لە بەشە جووتیارەکان، هێرشێل و بانەبی داگیر دەکات و زۆربەی هێزی شەڕکردن دابین دەکات. گاخار و نادری کۆچبەری زەهاون. رەنگە بنەماڵەی

شەرەفبەیانی بە رەچەڵەک جاف بن. هەموو عەشیرەتەکە کرمانج و شافیعی سوننەن. بە پێچەوانەی زۆربەی هۆزە شاخاویەکان، شەرەفبەیانیەکان پەلاماری کەس نادەن و جەردە و رێگر نین، کەسانی ئارام و بەڕێز و راستگۆن. بەڵام شەڕی بەرگری لەڕادەبەدەر باش دەکەن.

مێژوو: جگە لەوەی کە تۆمارە سەرەتاییەکان نیشانیان دەدەن وەک دانیشتووی شاخی بەمۆ (کە بە برا گەورەکە ناوی دەبەن، بە واتای – برای گەورە) هیچ شتێك لە مێژووەکەیان نەزانراوە. تەمەن درێژی، تایبەتمەندییەکی خێڵەکەیە.

20. **شوان**.

هیچ سەرۆکێکی باڵایان نییە.

بەشە لاوەکییەکان: خاسە و بازیان.

هاوسەرۆکەکان: رەشید، کوڕی مەعروف لە خاسە.

داود عەبدوڕەحمان و کەسیك عەلی لە بازیان. مەحمود ئاغا لە قوراناو. عومەر ئاغا و یوسف ئاغا.

هێز: بەلایەنی کەمەوە 2000 ماڵ، 500 ئەسپ و 1500 پیادە.

شوێن: بە شێوەیەکی سەرەکی بریتیە لەم سنوورانەی خوارەوە:

لەباکورەوە: عەشیرەتی شێخ بزەینی.

لە باشوورەوە: رووباری خاسە و چەمچەماڵ

لە رۆژهەڵاتەوە: زابی بچوك و شاخی تۆکمە.

لە رۆژئاواوە: عەشیرەتی شێخ بزەینی و بیبانی.

هەروەها زۆرێك لە گوندەکانی گردی گوڕگوڕ لە نزیك کەرکوك.

تێبینیە گشتیەکان: هۆزەکە لە سنوورەکانیدا نیمچە جێگیرە، بە رەوشتی بەرز و بوێری و پابەندبوونی بە پەیمانەوە جیادەکرێتەوە. تا رادەیەك بەهۆی شەڕەوە زەرەرمەند بووە، زۆرێك لە بنەماڵەکانی گوندەکانی سەر سنووری رۆژهەڵاتی بوونەتە پەنابەر لە ناوچە داگیرکراوەکان. وڵاتەکەیان تا رادەیەکی زۆر وڵاتێکی بەپیتە، ئاوی زۆری تێدایە و خێڵەکەش جووتیارێکی باشن. وا دیارە لە بنەڕەتدا هاوپەیمانی هەمەوەندی بەناوبانگ بووبێت، لە سەردەمێکدا بە مەرجێکی زۆر خراپ لەگەڵیدا بووە، کە دوای هەڵهاتنیان لە رۆژئاوا، مامەڵەی بەخشندەییان لەگەڵ دەربەدەرەکانی هەمەوەنددا کرد، گۆڕا بۆ دۆستایەتیەکی نزیك. بەم بۆنەیەوە پەیوەندییەکی هەمیشەیی دۆستایەتی واژۆ کرا کە لەو کاتەوە بە توندی پابەندن پێوەی. رەشید بە سەرۆکی بنەماڵەی شوان ناسراوە، کە بەتەنیا دەتوانێت نزیکەی 100 ئەسپی باش بەخێو بکات. هۆزەکە بە سیفەتی شەڕانگێزی بەناوبانگە. کوردێکی پاکن. شافیعی سوننەن و شێوەزاری کرمانجی باشوور زمانی ئاخاوتنیانە .

مێژوو: هیچ شتێك نەزانراوە، تەنیا ئەوە نەبێت کە شوێنی ئێستایان وەك رەسەن دەردەکەوێت.

21. سورەمیری (سورخامیری).

سەرۆکەکان: محەمەد بەگ، کوڕی باباخان بەگ، حسێن بەگ، کوڕی خەلیل عەینە.

بەشە لاوەکییەکان: کەڵهوڕی، توتیك، ماماجان، ئەینە، ئەنتار.

هێز: نزیکەی 225 ماڵ بە گشتی، 50 سوار.

شوێن: لە گوندەکانی دەوروبەری شارۆچکەی خانیقین،

جگە لە بەشە لاوەکییەکەی ئەنتار کە لە نێوانیاندایە، شارەبان و ئەبو جیسرە.

تێبینیە گشتیەکان: عەشیرەتێکی سەقامگیر و کشتوکاڵییە، ئیشکەر و بێوەی و ئاشتیخواز.

مێژوو: هۆزەکە نزیکەی 100 ساڵ لەمەوبەر، لە هولەیلانەوە کۆچیان کردووە

و هەربۆیە لە بنەڕەتدا لوڕن لە هولەیلانەوە هاتە زەهاو و کاتێك بنەماڵەی باجلان زەهاویان بەجێهێشت بەرەو تورکیا، هۆزەکەش بەدوایدا رۆیشتن و لە شوێنی ئێستایدا نیشتەجێ بووە.

بنەچەی بنەماڵەی سورەمیری

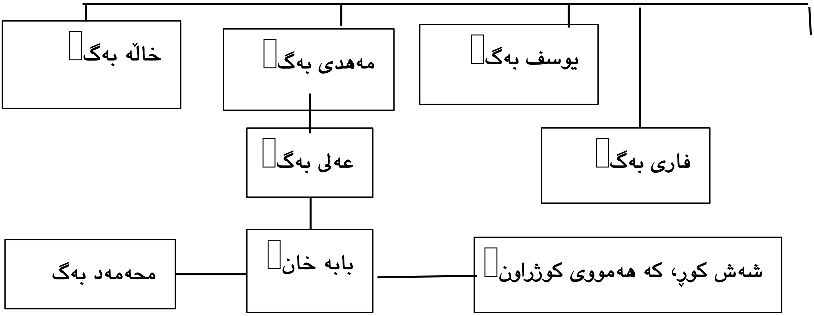

22. بنەماڵەی تاڵەبانی و لایەنگرانی.

سەرۆک، شێخ حەمید:

بەشە لاوەکییەکان: نییە.

سەرۆکە لاوەکییەکان: بڕوانە شوێنەکان.

هێز: لەوانەش کشتیارانی پەیوەست بە بنەماڵە بەم شێوەیە:

شێخ حەمید، 700 ماڵ، 300 ئەسپ و 400 پیادە.

شێخ محەمەد رەئوف، 200 ماڵ و 50 ئەسپ.

شێخ تاهیر، 150 ماڵ و 60 ئەسپ.

شوێنەکان: (أ) شێخ حەمید

(1) سنوورەکانی گل:

لە باکورەوە: تیرەی جەباریی.

لە باشوورەوە: تیرەی داودە.

لە رۆژهەڵاتەوە: تیرەی زەنگەنە.

لە رۆژئاواو: تیرەی داودە.

(2) قەرەبوڵاق

لە باکورەوە: دوانزە ئیمام.

لە باشوورەوە: رووباری سیروان.

لە رۆژهەڵاتەوە: زەویەکەی شێخ لەنگەر

لە رۆژئاواوە: گردی کوشك.

(ب) کوڕانی شێخ حەکیم:

گوندێك لە بن کودرا.

(ج) شێخ محمد رەئوف:

گوڕەشەلە لەسەر سیروان لە باجلان.

(د) شێخ تاهیر:

گوند و زەویەکانی سەرتاف

گوندی حاجیلەر و زەوی هەردووکیان لە باجلان.

(هـ) شێخ نوری:

بادیاوا و زەویەکانی نزیك کەرکوك.

تێبینیە گشتیەکان: بنەماڵە و جوتیارانی، کە بەناو هۆزی تاڵەبانی پێکدەهێنن، شوانکارەیی و کشتوکاڵین. شێخ حەمید بە توندی دژە تورکە و بەرەنگاری هەموو داواکارییەکانی عوسمانییەکان بۆتەوە بۆ هاوکاری چ لە بواری پیاوی شەڕکەر و چ لە بواری پێداویستیدا، هەروەها لایەنگری ئینگلیزە. ناوبراو کاریگەریەکی زۆر گەورەی لەسەر هەموو هۆزەکانی باشووری کوردستان هەیە و وەك سەرکردەی ئایینی سەرەکی شافیعیزم لە ناوچەکەدا سەیردەکرێت. کەسایەتیەکی بوێر و راستگۆیە و بە پابەندبوون بە بەڵێنەوە ناسراوە. لە ساڵانی رابردوودا بە دووربینی لە راکێشانی جوتیاری کورد بۆ سەر زەوییەکانی، هەروەها بە مامەڵەیەکی دادپەروەرانە و پڕ بەخشندە و پاراستن، زۆر دەوڵەمەند بووە. موڵکەکانی لە گل کێڵگەیەکی نەوتی بەنرخی تێدایە. هەرچەندە لە بنەڕەتدا خێزانەکە خێزانێکی ئایینییە، بەڵام ئەندامەکانی خێڵەکە ئەو لایەنەیان لکەدار کردووە، لە رووی پەلامار و هەڵکوتانە سەر و شەڕکردنەوە ناودارن.

مێژوو: ئەم بنەماڵەیە لەلایەن شێخ ئەحمەدەوە دامەزراون، کە یەکێکە لە دەروێشەکانی قادریی و نزیکەی 100 ساڵ لەمەوبەر لە نزیك گل نیشتەجێبووە. بنەچەی بنەماڵە لە داوێنەوە ئاماژە بە ئەندامە زیندووەکانی خێزانەکە دەکات.

دامەزرێنەری بنەماڵە

شێخ ئەحمەد

کوڕ	کوڕەزا	کوڕەزازا
عەبدوڕەحمانی کەرکوك	شێخ عەلی	محەمەد عەلی محەمەد رەئوف محەمەد حەبیب حەسیب نەجیب/ هەمووی لە کەرکوکە.
	شێخ عەبدولقادر	محەمەد نوری عیزەدین فەیزوڵڵا/ هەموو لە تاوق
	شێخ رەزا	محەمەد/ لە کەرکوك عەبدوڵڵا/ لە بەغدا
	شێخ عەبدواحید	ئەسعەد / لە کەرکوك
حوسەین	شێخ عەبدولهادی	عەبدولوەهاب و موحەیدین هەردوکیان لە سیاه مەنسورن لە نزیك کەرکوك.
محەمەد سالح	شێخ مەحمود شێخ سەعید شێخ عەبدولقادر	چەند کوڕێکی هەیە و لەگەڵ باوکیاندا لە گل دەژین.
عەبدولکەریم	شێخ عەبدوڵڵا	سەتار عەبدولحەمید سەمەد محەمەد/ هەموو لە باداوایە.

	محەمەد ئەمین شێخ عەبدولغەنی	
موحەیدین	شێخ محەمەد	تایەر ئەنوەر ئەشرەف لەتیف عەبدوڵلا/هەموو لە حاجیلەر.
	عەبدوللەتیف جەلال ناسرەدین سولەیمان	
فەتاح	شێخ مەعروف لوتفوللە عەبدولسەمەد تەها سەلام	چەند کوڕێك کە لەگەڵ باوکیان دەژین، لە بەیانلو و تەپەلو، 20 میل لە کەرکوکەوە.
عەبدولغەفور	شێخ ڕەشید شێح نوری شێخ ئەدیب	چەند کوڕێك کە لەگەڵ شێخ نوریی باکیان لە کۆینجق دەژین
عەبدولعەزیز	حەمید	جەلال، عەبدولوەهاب، غالیب تالیب، عیزەدین، موستەفا و نوری/ هەموو لە گل دەژین.

	سەمەد	عەبدوللەتیف تەها عەبدولجەبار/ هەموو لە گیل.
	مەعروف	تاهیر سابیر سادیق/ هەموو لە گیل دەژین.
	رەزا	مەجید عەبدوڵلا/ لە ئەباریك.
محەمەد عارف	محەمەد سەعید عەبدولحەکیم شوکور	چەند کوڕێك کە لەگەڵ باوکیان لە قەرەبوڵات دەژین.
عەبدولقادر	نەوەی نییە	

ئەوانەی سەرەوە زیاتر لە بنەماڵە ناسراوەکانن. نەوەی سێیەم تووشی چەندین دەیان کەسی بێ بایەخ دەبن.

23. **خێزانی تیلیشانی**.

سەرۆک: سەید موحسین ئاغا.

بەشە لاوەکییەکان: نییە.

سەرۆکی لاوەکی: قادر ئاغا.

هێز: نزیکەی 50 خانوو.

شوێن: تیلیشان و زەوییە سنووردارەکان

لە باکورەوە: ئێسکی کفری

لە باشوورەوە: زەرداو

لە رۆژهەڵاتەوە: زەرداو

لە رۆژئاواوە: نادیارە.

تێبینیە گشتیەکان و مێژوو: بنەماڵەکە لە سەید عومەر ئاغاوە سەرچاوەی گرتووە کە لە ساڵی 1800 زایینی لە تیلیشان نیشتەجێبووە. گرنگی ئێستای دەگەڕێتەوە بۆ ئەو هاوپەیمانییە گرنگانەی کە کردوویەتی. تا ساڵی 1916 سەرۆکەکەی سەید حوسێن ئاغا بوو کە لەلایەن تورکەکانەوە کوژرا، کچەکەی لەگەڵ مەجید پاشا بابانی کفری هاوسەرگیری کرد. لە رێگەی ئەندامانی تری هاوپەیمانی بنەماڵەکانەوە

گرێبەست لەگەڵ هەموو بنەماڵە و عەشیرەتە کۆنەکانی باشووری کوردستان کراوە. هەروەها ئەو بنەماڵەیە لە زەردەو و قوچاچاپان خاوەنی زەوین. سەید موحسین ئاغا بە سروشتی زۆر دژە تورکە، بەڵام زۆر بەهێز نییە، قادر ئاغای (تەمەن 23 ساڵ) توانایەکی زۆری هەیە. ئەو بنەماڵەیە شافیعی سوننە مەزهەب و بە زاراوەی کرمانجی باشووری ئاخاوتن دەکەن.

24. **ئۆمەرمل**.

سەرۆک: شەریف.

بەشە لاوەکییەکان: نییە.

سەرۆکە لاوەکییەکان: نییە.

هێز: نزیکەی 150 ماڵ، 70 ئەسپ و 100 پیادە.

شوێن: لە بالاگە، کە سنوورەکانی بریتین:

لە باکورەوە: گردی ناڵەشکێنە.

لە باشوور و رۆئاواوە: چەمی قوچاچاپان

لە رۆژهەڵاتەوە: سەرقەڵا.

تێبینیە گشتیەکان: هۆزێکی نیشتەنی، سەرقاڵی کشتوکاڵ و ئاژەڵدارین. هەموو شافیعی سوننە و بە زاری کرمانجی باشوور ئاخاوتن دەکەن.

مێژوو: هیچ شتێك نەزانراوە.

25. زەنگەنە

هیچ سەرۆکێکی بالآیان نییە. بەشە لاوەکییەکان: فارس ئاغا و روستەم ئاغا. سەرۆکانی بەشی فارس ئاغا: عەبدولکەریم ئاغا، رەحیم ئاغا، سەرۆکانی بەشی روستەم ئاغا، محەمەد ئاغا و کەریم ئاغا.

هێز: فارس ئاغا، نزیکەی 200 ماڵ، پێش جەنگ 150 ئەسپ و 100 پیادە.

ڕوستەم ئاغا، نزیکەی 250 ماڵ، پێش جەنگ 200 ئەسپ و 100 پیادە.

شوێن:(1) لە گوندەکانی زەرداو (ماڵی عەبدولکەریم ئاغا)، دوانزە ئیمام، رەحیم وەرقە، و تەپە عەلی لەگەڵ زەوی و زارەکانیان لە باشوور و رۆژهەلآتی کفری.

(2) ناوچەی ئیبراهیم خانجی بە گوندە سەرەکییەکانی ئیبراهیم خانجی (شوێنی نیشتەجێبوونی کەریم ئاغا)، غەفوری ژاڵە، عەبدوڕەحمان شێشە، ژاڵە و پالك، کە سنووری زەویەکانیان بریتیە:

لە باکورەوە: زەویەکانی داودە.

لە باشوورەوە: باڵەگە.

له ڕۆژهەڵاتەوە: سومماق.

له ڕۆژئاواوە: زەویەکانی داودە.

تێبینیە گشتیەکان: دوو بەشەکەی هۆزەکە هەمیشە لە دوژمنایەتیدان. لقە سەرەکییەکەی کەریم ئاغایە لە ئیبراهیم خانجی، کە شوێنی نیشتەجێبوونی ڕەسەنی هۆزەکەیە. بەشی فارس ئاغا هۆزی سەرەکییان بەجێهێشت بەهۆی زیادبوونی ژمارە و پەلامارە بەردەوامەکانی هەمەوەندەکانەوە. هۆزەکە دانیشتوون و سەرقاڵی پیشەی شوانکاری و کشتوکاڵین. ئایین، شافیعی سوننە، بە زاراوەی کرمانجی باشووری ئاخاوتن دەکەن. سوارەکانی بە لێهاتوویی و ئازایەتی بەناوبانگن.

مێژوو: هۆزەکە کوردێکی (کرمانج)ی پاکە و وا دیارە هەمیشە لە نزیک ئیبراهیم خانجی نیشتەجێبوون. لە کۆتاییەکانی سەردەمی سەفاویدا شێخ عەلی خان هۆزەکەی بەجێهێشت و کۆچی کرد بۆ ئێران و خزمەتی شای ئەو سەردەمەی کرد و هۆزی زەنگەنەی کرماشانی دامەزراند، کە ئێستا بوون بە فارس، لە ئەنجامدا تێکچوون و بوون بە شیعە. چیتر لەلایەن هۆزی ڕەسەنەوە ناناسرێتەوە و بە خراپ سەیر دەکرێت.

26. **زەند**

سەرۆک: حەمید ئاغا، ناسراو بە حەمیدی رەش.

بەشە لاوەکییەکان: لە دوای سەرۆکە لاوەکیەکانەوە هاتووە.

سەرۆکە لاوەکییەکان: محەمەد ساڵح ئاغا، ئالایان، تاهیر خان، غەنی.

هێز: پێش جەنگ 600 ماڵ، 200 ئەسپ و 500 پیادە، شەڕکەرانی ناودارن.

شوێن: ئەو ناوچەیەی پێی دەوترێت زەنگاباد، ئەو گوندە سەرەکییەکان و بەشەکانی بریتین لە بان سەندوق، لالوبان، حاجیلەر، سەهتەپان، دەهلەگی، کۆکیس (4 گوند)، تەپە عەلی، کولاجو (8 گوند). سنوورەکان بریتین لە:

لە باکورەوە: گردی کوشک

لە باشوورەوە: پالانی

لە رۆژهەڵاتەوە: رووباری سیروان

لە رۆژئاواوە: دەشتەکەی بەرەو رێگای کفری.

تێبینیە گشتیەکان: خێڵەکە لە ناوچەکەیاندا نیشتەنین و سەرقاڵی کشتوکاڵن. حەمید ئاغا پیاوێکی بەهێز و بەتوانایە، کە زۆر دژە تورکە، دوای ئەوەی بۆ ماوەی چوار ساڵ لەلایەن تورکەوە بە تاوانی یاخیبوون زیندانی کراوە. حەمید ئاغا و تاهیر خان لە بنەماڵەی رەسەنی زەندن و ئاڵیان لقێکی بچووکتری خێڵکەیە.

هەموو خێڵەکە شافیعی سوننەیە و بە شێوەزاری کرمانجی باشوور ئاخاوتن دەکەن. زەندەکان بە نیازپاکی و پابەندبوونیان بە بەڵێنەوە بەناوبانگن.

مێژوو: هۆزەکە پاشماوەی ئەو هۆزەیە کە کەریم خانی زەندی بەناوبانگ، کە سەردەمانێك پارێزەری ئێران بوو، سەرکردەی ئەو هۆزە بووە. بەپێی نەریتی خۆیان هۆزەکە لە سەرەتادا لە شوێنی ئێستای نیشتەجێبووە و لەوێوە کۆچیان کردووە بۆ ئێران. دان بە هیچ پەیوەندییەکی لوردا نانێت و دووپاتی دەکاتەوە کە دوای دابەشبوونی هۆزی زەند لە شیراز، پاشماوەکان گەڕانەوە بۆ سەلاحیە. لقی ئالایان بانگەشەی رەچەڵەکی راستەوخۆی لە کەریم خانەوە دەکات، لە کاتێکدا دەوترێت حەمید ئاغا و تاهیر خان لە لقی باڵای کەریم خانی زەندن.

ناوچەی هەورامان/ ئاورامان.

بنەماڵەی شێخەکانی هەورامان لە گوندەکانی سەر چیای ئاورامان بە رووی تورکیادا دامەزراون کە سنووری نێوان فارس و تورکیا پێکدەهێنێت. کاریگەری و گرنگییان بە پلەی یەکەم دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە ئەوان سەرکردەی مەزهەبی دەروێشەکانی نەقشبەندین کە لە سەرانسەری تورکیا و ئێراندا بەربڵاوە. سەرکردەکانی ئێستا بریتین لە شێخ عەلی و شێخ نەجم الدینی بیارە کە خاوەنی چەندین گوندن لە ناوچەکانی گوڵعەنبەر و ئاورامان، هەروەها بۆ باشوور لە دەشتی شەمێران، لە خاکی ئێراندا. تورکەکان بۆ چەند نەوەیەك زۆر خراپ مامەڵەیان لەگەڵ ئەم بنەماڵەیەدا کردووە، بەهۆی دۆستایەتییان لەگەڵ حکومەتی ئێران؛ لە شۆڕشی ساڵی 1908ەوە، زۆرجار پێگەی خۆیان نزیکەی ناجێگیر پێکهێناوە. وەك زۆربەی بنەماڵە ئایینییەکانی کوردستان دژایەتی تورك دەکەن. ئەو هۆزانەی کە پابەندن پێیانەوە بەم شێوەیەی لای خوارەوەیە:

هەورامانی	سوڵتان جافەر سەرۆکی جۆری هەورامانی تەخت	نیوەی تیرەکە لە خاکی ئێراندایە. پیادەکانیان تەواو شەڕکەرن	شاخەکانی هەورامان	ئەسپ	پیادە 3.500	
	ئەباس قولی، سەرۆکی بەشی لوهور.					بەشە لاوەکیەکان
باباجانی	محەمەد بەگ محەمەد ساڵح بەگ.		جوانرود لە خاکی ئێراندا. شوێنی تەواویان خانی شوور، چیای شاهێن و لە زستاندا دەشتەکەی رۆژهەڵاتی چیای بەمۆ.	600	2000	کۆکۆیی قوبادیی تاوگۆزیی یەبەخلی
مەریوان	هەمەجۆر		لە خاکی ئێراندا		2000	

NOTES

ON THE

TRIBES OF SOUTHERN KURDISTAN.

BY MAJOR E. B. SOANE

Political Officer- Khaniqin

M.E.F.

Translated by

Meena

2023